

Tartu Ülikool
Loodus- ja täppisteaduste valdkond
Ökoloogia ja maateaduste instituut
Geograafia osakond

Magistritöö inimgeograafias ja regionaalplaneerimises (30 EAP)

Sotsialismiaja ruumipärandi planeerimine

Tartu Raadi linnaosa näitel

Madli-Johanna Maidla

Juhendaja: PhD Kadri Leetmaa

Kaitsmisele lubatud:

Juhendaja:

Osakonna juhataja:

Tartu 2019

Abstrakt

Sotsialismiaja ruumipärandi planeerimine Tartu Raadi linnaosa näitel

Ajaloolised jäljed linnaruumis ning ühiskonna teadvuses on üks oluline tegur, millega linnaplaneerijad oma töös kokku puutuvad. Mineviku vastuolulised jäljed muudavad planeerimisprotsessi keerukamaks, sest inimestel on kujunenud erinev arusaam ning erinev taluvusvõime valuliste teemade käsitlemiseks. Endistes Nõukogude Liidu riikides on üheks selliseks teemaks sotsialistlik ruumipärand, millega ümberkäimine ei suju alati valutult. Magistritöö eesmärgiks on teada saada, kuidas on toimunud Eestis sotsialistliku ruumipärandi planeerimine ning seda Raadi näitel, mis endise mõisa ala ja sõjaväelennuväljana kujutab endast ebaharilikku näidet Nõukogude pärandi ja rahvuslike vaadete kokkupuutest Tartu linna serval. Töö käigus analüüsiti ligi 800 ajaleheartiklit aastatest 1991-2018, et mõista planeerimisprotsessi oma aja kontekstis. Raadi planeerimise puhul on olulisteks märksõnadega lennuväli ning Eesti Rahva Muuseum. Lennuvälja taastamise soovi kõrvalajätmine tähendas alale teistsuguse kasutuse leidmist, mis osaliselt on toimunud ERMi naasmisega Raadile, kuid kaasa toonud ka palju uusi arendusi ning nende läbikukkumisi. ERMi rajamine Raadil on suuresti lähtunud praktilistest põhjustest, kuid hõlmanud endas ka piirkonna elavdamist ning Nõukogude lennuväljale uue rahvusliku tähenduse andmist.

Märksõnad: Raadi, kultuuriline planeerimine, pärandi planeerimine, Nõukogude pärand

CERCS: S240 – Linna ja maa planeerimine

Abstract

Planning Soviet heritage – case study of Raadi city district in Tartu

Historical marks left in cities and in the consciousness of societies are important factors urban planners have to deal with. The planning process is made more difficult by controversial symbols from the past because different people have different levels of understanding and tolerance towards delicate and sensitive subjects. For post-socialist countries Soviet heritage is one of these subjects. The aim of this Master's thesis is to find out how Soviet heritage has been planned in Estonia. The case study comes from Raadi where the previous manorial estate and the military airport area forms an unusual case of Soviet heritage and national perspectives. To understand the context of the post-socialist time period, approximately 800 newspaper articles from 1991 onwards were analysed. The key words for the planning of the Raadi area have been the airfield and the Estonian National Museum. It has meant finding a totally new purpose for the old airfield, after dismissing the idea to restore the airport. One new usage purpose has been found with the return of the museum to Raadi. There have also been several new development ideas, but most of them have failed. Building the Estonian National Museum in Raadi was mainly driven by practical reasons but the process also incorporated ideas to liven up the area and to cover the old Soviet airfield with national symbolism.

Key words: Raadi, cultural planning, heritage planning, Soviet heritage

CERCS: S240 – Town and country planning

Sisukord

Sissejuhatus	5
1. Teoreetiline ülevaade	7
1.1 Ruumipärand ja pärandi kaitse	7
1.2 Pärandi planeerimine ja kultuuriline planeerimine	8
1.3 Sotsialismiaja ruumipärand ja selle planeerimine	10
1.3.1 Sotsialismiaja ruumipärand	10
1.3.2 Sotsialismiaja pärandiga toimetulemine	12
1.3.3 Sotsialismiaja pärand kui turismiobjekt	13
1.3.4 Pärand identiteediloo osana	14
2. Uurimisala Raadi	17
2.1 Mõisate aeg (kuni 1918. aasta)	17
2.2 Vabariigi aeg (1918-1940)	19
2.3 Teine maailmasõda ja Nõukogude Liidu okupatsioon (1940-1985)	19
2.4 Taasiseseisvumise periood (1986-1991)	20
2.5 Taasiseseisvunud Eesti (1991-...)	21
3. Uurimisküsimused	23
4. Andmed ja metoodika	24
4.1 Andmeallikad	24
4.2 Metoodika	24
5. Analüüsi tulemused ning arutelu	26
5.1 Raadi lennuvälja piirkonna üldine areng	26
5.1.1 Lennuvälja taastamise periood	26
5.1.2 ERMi ehitamise periood	27
5.1.3 Lahtiste valikute periood	30
5.2 Raadi kultuuriline planeerimine	31
5.2.1 Piirkonna elavdamine	31

5.2.2	Ühiskondlik kasvamine.....	32
5.2.3	Vanem arhitektuuripärand.....	34
5.3	Sotsialismiaegse ruumipärandiga toimetulek.....	35
5.3.1	Nõukogude lennuväli ja Eesti Rahva Muuseum	35
5.3.2	Raadi memoriaal.....	36
5.3.3	Sotsialismipärand ja turism	37
	Kokkuvõte	39
	Summary	41
	Tänuavaldused	43
	Kasutatud kirjandus	44

Sissejuhatus

Tänapäevasel planeerimisel on palju väljakutseid, millest üheks võib pidada ajalooga toimetulemist. Mitmesaja-aastastes linnades põimub keskaegne hoonestus kaasaegsete tänavatega ning klassitsistlik arhitektuur modernistlikuga. Oma jälje on jätnud erinevad kuningad ja visionääridest ärimehed, sõjad on linna purustanud ning elanikud neid jälle üles ehitanud. Kõik sellised sündmused jätavad linnapilti oma füüsilisi või tunnetuslikke jälgi, millest moodustub justkui erinevate aegade kihistus linnaruumis (Bachmann, 2006).

Sündmused ning neist jäänud kihistud ja jäljed on ühtsed, kuid inimesed tõlgendavad neid erinevalt. Tähtsuse omistamisel loevad nii isiklik kokkupuude, perekonnaliikmete poolt läbielatu ja nende räägitud lood, side konkreetse kohaga, meedia poolt tekitatud kuvand ning lugematu arv teisi faktoreid. Nii võivad oluliselt erineda elupõlise linnaelaniku ja uustulnuka arvamused paigast, millele uut planeeringut asutakse tegema.

Ajalooliste kihtide paljusid muudab ruumipärandiga ümberkäimise keeruliseks. Enamasti kujuneb asjade loomuliku käiguna, et hiljutisemad kihid on linnapildis nähtavamal ning vanemad kihid tagaplaanil, vahel vaid aimatavad. Samas võib olukord kujuneda ka vastavalt ajaperioodide konfliktisusele. See tähendab, et olenemata hiljutisest ajast tõrjutakse linnaruumist suurt osa elanikkonda häiriv periood. Ühe ajaperioodi kõrvalejätmine ning selle asemel mõne eelmise esiletõstmine võib olla nii teadlik ja tulevikku vaatav samm kui ka lühikese perspektiiviga otsus.

Hiljutine ja paljusid linna puudutav näide eelmise perioodi kustutamisest pärineb Nõukogude Liidu lagunemisest 1990. aastate alguses. Linnaplaneerimise alases kirjanduses on väga palju näiteid uuringutest, kuidas on muutunud ja kuidas muudetud endisi sotsialistlikke linna, et vabaneda soovimatu mineviku sümbolitest linnaruumis. Sagedaste meetoditena on välja toodud näiteks tänavanimede muutmine sotsialistlikest kangelastest rahvuslike isikute ja sündmuste järgi (Light, 2004). Väga olulisena on nähtud ka endistele kommunistlikele hoonetele uue, eelmisele vastandliku tähenduse andmist (Light, Young, 2010; Czepczynski, Sooväli-Sepping, 2016). Enamasti koonduvad seesugused muutused kesklinnadesse, sest seal on sümbolite kontsentreeritus olnud suurem, kuid seetõttu on vähem uuritud äärelinnades paiknevaid objekte ning nende planeerimisega seotud tegevusi.

Käesoleva magistr töö uurimisalaks on Raadi mõis ja endine sõjaväelennuväli Tartu linna servas. Raadi on hea näide erinevate ajalooliste kihtide põimumisest – Raadil saavad kokku jõukas mõis, Eesti Rahva Muuseumi esimene kodu, teise maailmasõja purustused, Nõukogude Liidu sõjalennuväli ning uue noore riigi lennukad ideed ja majandusraskused. Erinevalt teistest palju uuritud sotsialismimõjuga piirkondadest ei asu Raadi kesklinnas, vaid linna piirimaal. Samas pole tegu perifeeriaga, mis soodustaks koha unustamist ja kõrvalejätmist. Raadi näol on tegu rahvusriigi sümboliga, kus saavad kokku ja põrkuvad kohalikud huvid rahvusliku identiteedi küsimustega.

1990. aastatel ilmus planeerimisalasessse teaduskirjandusse pärandi planeerimise mõiste ning hakati rääkima ruumipärandi kaitsest ruumilise planeerimise kontekstis. Senise jäiga kaitse asemel asuti pärandobjekte ka kasutama ning neid ümbritseva ruumi osaks siduma. Samasse

perioodi jääb ka kultuurilise planeerimise algusaeg, mis seostub tihedalt pärandi planeerimisega. Eesti kontekstis pole kumbagi teadlikult linnaplaneerimises kasutatud, mistõttu pakub vastavate teooriate kasutamine käesolevas töös uudse vaatepunkti meie pärandile ja planeerimispraktikale.

Meediaanalüüs võimaldab uurida, millised arvamused ja tõekspidamised valitsesid ühiskonnas ajalehtede ilmumise ajal ning mille ümber tekkis peamine diskussioon. Ajalehed on mõeldud laiale sihtgrupile ning nende veergudel saavad sõna nii ametnikud, eriala eksperdid kui ka tavalised linnakodanikud. Ajaleheartiklitel põhinev meediaanalüüs sobib minevikus valitsenud arusaamade ja ideede uurimiseks, sest kõik mõtted on väljendatud vastava aja kontekstis ning hilisemate mõjutusteta.

Magistritöö eesmärk on teada saada, kuidas on toimunud planeerimisdiskussiooni areng seoses Raadi mõisa ja endise sõjaväeapiirkonna planeerimisega alates Eesti taasiseseisvumisest.

Magistritöö on jaotatud neljaks sisuliseks peatükiks. Teooria peatükk annab ülevaate pärandi olemusest ja kaitsmise ajaloost, tutvustab pärandi ja kultuurilise planeerimise peamisi põhimõtteid ning toob näiteid sotsialistliku pärandiga toimetulemisest. Teine peatükk teeb kokkuvõtte uurimisala Raadi ajaloost ja olemusest. Kolmas peatükk tutvustab magistritöös analüüsitud materjale ning kasutatud metoodikat. Sellele järgneb peatükk tulemuste ning tulemuste analüüsiga. Töö lõpetab kokkuvõtte.

1. Teoreetiline ülevaade

1.1 Ruumipärand ja pärandi kaitse

Üldiselt mõistetakse pärandina midagi, mis on edasi antud eelnevate põlvkondadelt järgnevatele. Pärandina võib edasi anda nii käega katsutavaid objekte kui vaimseid väärtusi, pärandiks loetakse ka minevikulisi jälgi olustikus ja elulaadis (Eesti Keele Instituut, 2019). Ruumipärandit võib seejuures defineerida kui ruumis päranduvaid elemente – nii ehitisi kui ka kujundatud ja kujundamata avalikku ruumi. Suurimaks täienduseks arhitektuuripärandile ehk hoonetega seotud pärandile saabki lugeda avaliku ruumi maastikuliste elementide ning tähenduste edasikandumise.

Linnade ruumipärandist moodustavad selgelt kõige suurema ja silmnähtavamana osa eri ajastute hooned ning rajatised. Vähem keskendutakse nende vahele jäävale ruumile – avatud aladele, mis tihti võivad tunduda tühja kohana. Need n-ö tühjad kohad võivad seevastu olla oluline osa minevikust, näiteks sõjas hävitatud hoone asukohas paiknev parkla, hoolikalt kujundatud õueala magalarajoonis või linnapark.

Linnaplaneerimise alases kirjanduses on üha enam olulisel kohal kohalik identiteet ning juured, mille oluline osa on (ruumi)pärandi tundmine (Jassen *et al.*, 2014). Pärandi olulisust ilmestab hästi 2018. aasta, mil Euroopas tähistati kultuuripärandi aastat. Tänapäeval mõistetakse kultuuripärandit väga laia nähtusena, hõlmates nii füüsilist, vaimset, looduslikku kui ka digitaalset pärandit (Euroopa Liit, 2019). Kultuuripärand on oluline elanikele, kultuuri- ja loovsektorile ning seda nähakse Euroopa sotsiaalkapitali looja ja täiustajana. Samuti peetakse oluliseks selle mõju majanduskasvule, töökohtadele ja sotsiaalsele sidususele, võimalikkust panustada linna- ja maapiirkondade elluäratamisesse ning säästlikku turismi (Euroopa Komisjon, 2019).

Pärandi kaitsmisele hakati rõhku pöörama 19. sajandil, kui laiemalt hakkasid levima rahvuslikud ideed ning millele järgnes hilisem rahvusriikide rajamine. Samal ajal tajuti aegade jooksul sõdades kaotatud ja hävinenud ajaloolisi hooned ja monumente ning toimus kiire industrialiseerimine (Hosagrahar, 2018). Esmalt keskenduti esiajalooliste esemete ning religioossete pühamate kaitsele (Hosagrahar, 2018). 20. sajandi alguses lisandusid kaitset vääriivate nimistusse ka keskaegsed kindlused, monumendid ja linnamüürid.

Maaüldasõdade purustused said mitmetes riikides edasise kaitse kujundamisel pöördepunktiks – näiteks Suurbritannias asuti pärast Teist maailmasõda hooned üles pildistama ja katalogiseerima, et lihtsustada otsustusprotsesse lammutus- ja parandustöödel (Coad, 2015). Sõdu ning nende purustustes kaotatud linnapilti võibki lugeda üheks enim ruumipärandi kaitset kujundanud faktoriks. Lisaks hävitatud ja kahjustatud hoonetele tekitasid sõjad linnapilti ka uusi märgilisi paiku – hukkunutele pühendatud memoriaalid, võidusambad, sõjaväesurnuaiad. Seesugune ruumipärand on enamasti kantud teatud ideoloogiast vastavalt kaotajate-võitjate positsioonile ning nende saatus sõltub edasisest ajaloo kulgemisest.

Esmalt keskenduti pärandi kaitses puhtalt objektile ning selle säilitamise mõttekusele tulevaste põlvkondade vaatevinklist. Paari sajandi jooksul on ühiskonna mõttemaailm avardunud ning objekti enda kõrvale on olulisena kerkinud selle väärtus ja tähendus ühiskonnale tervikuna.

Samuti peetakse oluliseks arvestada pärandi mõju sotsiaalses, majanduslikus, ökoloogilises ja kultuurilises kontekstis. Seda protsessi ilmestab hästi UNESCO dokumentides toimunud sõnastuse muutus (Jagodzinska *et al.*, 2015). 1954. aasta Haagi konventsioon oli esimene rahvusvaheline kokkulepe, mis püüdis kaitsta kultuuripärandit, seda eelkõige relvastatud konfliktide korral. 1990. aastatel tõusis füüsilise kultuuripärandi kõrval tähtsale kohale ka vaimne. Uuel sajandil on pärandi säilitamisele suunatud lähenemine (*conservation-oriented approach*) muutunud väärtustele orienteeritud lähenemiseks (*value-oriented approach*) (Jagodzinska *et al.*, 2015). Majanduslikust perspektiivist vaadates on kahjumlik kultuur (*culture of loss*) muutumas kasumlikuks kultuuriks (*culture of profit*) ehk järjest enam pööratakse tähelepanu mitte lihtsalt säilitamisele, vaid ka kasutusväärtusele (Jassen *et al.*, 2014).

Aja jooksul on pärandi kaitsmise fookus liikunud tänapäevale lähemale. Järjest enam väärtustatakse ja kaitstakse ka modernismi ning postmodernismi parimaid stiilinäiteid nii üksikhoonete kui hoonegruppide kaupa, samuti on kerkinud esile tööstushoonete kaitse (Jassen *et al.*, 2014). Hilise ajaloo tõttu tekitab see ajajärk elanike seas nii vastuolusid kui passiivsust. Sajand või kaks vana arhitektuur on enamasti kõigi poolt aktsepteeritud ning vastab ka üldistele esteetilistele normidele. Mõnikümme aastat tagasi ehitatud hooned seevastu on eksperimentaalsemad ja lakoonilisemad ning nende arhitektuurne väärtus tavainimestele vähem arusaadav. Lisandub ka vastandlik arusaam ajaperioodi sündmusest, mistõttu pole uuemad hooned laiemas ringis tihti hinnatud. Hollandis 1999–2009. aastal läbi viidud programm näitas selgelt, et industriaalaja pärand inimesi eriti ei kõneta ning selle säilitamise eest ei seista (Jassen *et al.*, 2014). Samas lisandub igale pärandobjektile ka füüsilise ja vaimse pärandi läbipõimimine, mis paljudel juhtudel on negatiivne ning hilise aja tõttu inimestel veel selgelt meeles. Eriti puudutab see n-ö idabloki maid, kus nõukogudeaegne arhitektuur paratamatult seguneb vastakate tunnetega toona valitsenud võimu vastu (Valme, 2018).

1.2 Pärandi planeerimine ja kultuuriline planeerimine

1990. aastatel hakati mitmetes Lääne-Euroopa riikides mõistma, et (ruumi)pärandi kaitsmine ja ruumiline planeerimine toimuvad üksteisest eraldi, kuigi ideeliselt on need üksteist täiendavad valdkonnad (Jassen *et al.*, 2014). Selgemaks sai tõsiasi, et pärandobjektide kaitsmisel tuleb arvestada ka ümbritsevat keskkonda, sest linnaruum toimib tervikuna, mitte eraldiseisvate elementidena.

Pärandi planeerimisele on väga lähedane kultuuriline planeerimine. Kultuurilisele planeerimisele puudub kindel definitsioon, kuid paljude teadlaste arvamusi kokku võttes pole kindlasti tegu kitsalt kultuuriasutuste planeerimisega, vaid laiemas, ruumilise planeerimise kontseptsiooniga, kus kultuuri ja kultuuriasutuste tekitatud kasu on valdkondade ülene ning aitab lahendada kogukondade probleeme eri valdkondades, alates diskrimineerimisest lõpetades töötuse ja noorte tegevusetusega (Sirayi, 2008). Sarnaselt pärandi planeerimisega 1990. aastatel hakati ka kultuurilist planeerimist nägema olulise osana strateegilisest planeerimisest (Kloosterman, 2014). Samas leidub arvamusi, mis paigutavad kultuurilise planeerimise tekke juba 1980. aastatesse (Sirayi, 2008).

Jassen *et al.* (2014) on uurinud Hollandis 1999.- 2009. aastal läbi viidud riikliku programmi, mille eesmärgiks oli pärandi kaitse ja ruumilise planeerimise ühtlustamine ja valdkondade koostöö. Programmi raames toimus hulgaliselt pilootprojekte, uuringuid ning loenguid-seminare, mille eesmärgiks oli lisaks pärandi kaitsele selle aktiivsem kasutuselevõtt. Programm osutus väga edukaks: laiemalt hakati mõtestama pärandit ning erinevate inimeste suhestumist sellesse, kasvas huvi noorema pärandi vastu ehk tekkis huvi ka sõjajärgse modernismi vastu, ekspertarvamuste kõrval muutus oluliseks ka kohalike elanike arvamus ning suurenes arhitektide roll, kes pidid leidma vanadele hoonetele uusi väarikaid kasutusotstarbeid ja võimalusi neid uute hoonetega siduda (Jassen *et al.*, 2014).

Oluline on näha ruumipärandi planeerimise ja kultuurilise planeerimise ühisosa. Tihti on pärandobjektid tihedalt seotud kultuuriga ning sageli ise kultuuriasutused. Pika ajalooga muuseumid ja teatrid on iga linna uhkuseks ning nende ajaloolised hooned kuuluvad enamasti ka kaitstava arhitektuuripärandi alla. Samas on ka vastupidiseid näiteid, kus pika ajalooga või märgilistesse paikadesse rajatakse vastava valdkonna muuseum või külastuskeskus. Koduse näitena võib välja tuua Tallinnas vesilennukite angaaridesse ehitatud Lennusadama muuseumi ning välismaalt kuivdokki ehitatud Taani Meremuuseumi Helsingøri linnas (M/S Maritime Museum of Denmark, 2019; joonis 1).

Joonis 1. Taani Meremuuseum on rajatud endisesse kuivdokki. Foto: Luca Santiago Mora.

Erinevatel kultuuriasutustel on linnaruumi kujundajana erinev mõju, mida tuleks planeerimisprotsessis arvesse võtta ning mille kultuurilise planeerimise alane kirjandus välja toob. Kloosterman (2014) jagab kultuuriasutused nelja kategooriasse lähtuvalt nende suuruselt, sihtgrupist ja mõjust linnaruumile. N-ö nišitooted on väiksed ja väikse nõudlusega asutused. Hoolimata väiksest sihtgrupist on neist atraktiivse linnaruumi kujundamisel palju kasu, sest nende koondumine loob palju väikseid üritusi, mis panustavad tänavafondi arengusse ja soodustavad kohvikute ja teiste toetavate teenuste teket. Laia sihtgrupiga väikesed asutused, milleks enamasti on kohaliku ajaloo muuseumid väikestes linnades, üksiku elemendina linnaruumi suurt panust ei anna. Kolmanda tüübi moodustavad enamasti suured,

riiklikult olulised asutused, mis on suunatud konkreetse valdkonna ekspertidele, mistõttu pööratakse järjest enam rõhku konverentside organiseerimisele ja eraüritustele ruumide rentimiseks. Linnaruumi kontekstis sõltub väga palju nende arhitektuurist ja kontseptsioonist – need võivad olla uhked lipulaeva projektid, kuid kehv planeeringu tõttu igapäevasesse ellu ei panusta. Neljandaks on olemas suured ja suurele sihtgrupile mõeldud asutused nagu loomaaiad, teemapargid, kontserdipaigad ja teised pigem kommertslikud asutused. Laia spektriga külastajaskond toob enamasti palju piletitulu, mistõttu pole neil valdavalt erasektori asutustel vajadust asuda linnakeskuses ja nii ei panusta nad ka atraktiivse linnaruumi loomisesse. Tuginedes eelnevale on juba planeerimisprotsessis oluline ette näha, missuguseid kultuuriasutusi teatud piirkondadesse planeeritakse ning milline võib olla nende oodatav mõju linnaruumile (Kloosterman, 2014).

Nagu varasemalt mainitud, on kultuuri ja pärandi planeerimisel tihedad seosed turismiga. Lähimõtestatud pärandi ja kultuuriasutuste planeering ning eksponeerimine on olulised nii sise- kui ka välituristile. Kohalikule elanikule pakub see igapäevase elukeskkonna, kus vaba aega veeta ning siseturistile avaneb võimalus tutvuda oma maa ajaloo ja nautida kultuurisündmusi. Välituristi nähakse eelkõige välismaise raha riiki toojana (Light, 2001), kuid tema kohale meelitamiseks tuleb teha kõvasti tööd ning leida originaalseid lahendusi.

Välituristidele jäetav kuvand on oluline ka turunduslikust aspektist. Lisaks võib see omandada poliitilise mõõtme, seda eriti pealinnade planeerimise puhul, mis esindavad ja sümboliseerivad kogu riiki (de Franz, 2018). Austria pealinn Viin on peamiselt tuntud klassikalise muusika ja imperialistliku arhitektuuri poolest, kuid viimase sajandivahetuse aegu jõuti selge tõdemuseni, et need ei meelita enam piisavalt välituriste ning linna turismipakkumine on jäänud ühekülgseks. Nii asuti arendama muuseumikvartalit kesklinnas, mis meelitaks kohale senisest laiemat sihtgruppi, pakkudes midagi ka noortele turistidele, samas rikastades linnaruumi kohalike elanike jaoks. Pika planeerimisprotsessi jooksul leiti eri huvigruppide kompromissil modernset ja barokset arhitektuuri ühendav lahendus, mis on Viini turistide arvu oluliselt kasvatanud (de Franz, 2018).

1.3 Sotsialismiaja ruumipärand ja selle planeerimine

1.3.1 Sotsialismiaja ruumipärand

Linnapilt ning ruumiline planeerimine on tugevalt seotud valitseva võimuideoloogiaga (Light, Young, 2010). Viimaste aegade üks suurimaid uurimisobjekte selles vallas on olnud endiste liiduvabariikide ja teiste idabloki riikide ühiskondade ja linnaruumi ümberkujundamine ning -orienteerimine pärast Nõukogude Liidu lagunemist. Poliitilise suuna vahetus 1990. aastate algul oli järsk, pöördudes enamikus Kesk- ja Ida-Euroopa riikides idale toetuvast sotsialismist läände vaatavaks demokraatiaks (Light, 2001). Rahva poolehoidu võitmisele aitas kaasa enese selge vastandamine endisele kommunistlikule valitsusele ja korrale (Kinossian, 2012), mille üheks lihtsaimaks viisiks oli kommunistlike sümbolite linnapildist kaotamine ning hiljutise ja raskesti talutava ruumipärandi modifitseerimine (Jassen *et al.*, 2014).

Postsotsialistlikes riikides toimunud muutuste mõistmiseks on oluline aru saada sotsialistlikust korrast ja selle ruumikasutusest. Kommunismi jaoks mängis ühiskonna kujundamisel väga

suurt rolli linna avalik ruum – seda nähti ühe vahendina õige sotsialistliku rahva kasvatamisel (Light, 2001; Czepczynski, Sooväli-Sepping, 2016). Kesksetel kohtadel asusid väljakud tähtpäevade tähistamiseks ning suurejooneliste paraadide pidamiseks. Kõige tähtsamaks hooneks oli parteimaja ning aukohtadel kommunistliku režiimi ikoonide Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini kujud (Czepczynski, 2010). Väga olulised olid ka erinevad sõjale ja sõduritele pühendatud ausambad. Igapäevase elu kujundajatena mängisid olulist rolli tänavate ja linnade nimed, mis anti tähtsate isikute, tähtpäevade või ideoloogiliste aspektide järgi. Ka nende nimetamisel olid teatavad seaduspärad – kesksed kohad said nime kommunismile alusepanijate järgi, kuid mida kaugemale keskusest, seda rohkem pandi nimesid kohalike ja vähemtähtsamate isikute järgi (Czepczynski, Sooväli-Sepping, 2016).

Samas pidi sotsialistlik kord tegelema ka varasemate linna ruumipärandi kihtidega. Leidub näiteid, kus uue sotsialistliku ideoloogia järgi planeeritud linna jaoks lammutati kõik eelnev. Näiteks 1980. aastatel lammutati kogu Bukaresti vanalinn, et ehitada uued valitsushooned ning elamukvartalid (Light, 2001). Samas jäid mitmed suurejoonelised nn kodanlike linnaosade asendamise plaanid sotsialistlike linnaosadega eluaseme- ja rahapuuduse taha.

Viimasel kahekümnel aastal on teadlased postsotsialistlike maade ümberkujunemist palju uurinud, seda nii eri aspektidest kui ka eri riikide näidetel. Nendest uuringutest selguvad mitmed üldised seaduspärad. Esiteks, linnapildi muutmise tegevused koonduvad valdavalt kesklinna ja kesksesse kohtadesse, perifeeriasse jõutakse oluliselt hiljem, kuid võib juhtuda, et ei jõutagi (Gerlach, Kinossian, 2016). Osalt on see seotud asjaoluga, et Nõukogude võim pani enam rõhku kesksesse kohtadesse, kus asusid kõige tähtsamad sotsialistlikud maamärgid, mida uus võim sai muuta. Valminud paneelelamurajoonides jäid ette nähtud sotsialismi ülistavad ruumiosad rahapuuduses tihti ehitamata ning seetõttu langes veelgi olulisem rõhk kesklinnades asuvale ruumile ja sealsele sümbolilisele kihile.

Kesklinnad on olulised ka uuele võimukorrale, kuna seal liigub kõige rohkem kohalikke elanikke ning ka turiste, kellele õige kuvandi jätmine on oluline poliitiline samm (Light, 2001). Äärelinnas asuvate monumentide ja vastandliku pärandi külastamiseks võetakse enamasti ette spetsiaalne reis, kuid kesklinnas asuvad objektid jäävad n-ö teele ette ka tahtmatult ja osalevad elanike igapäevases elus (Cochrane, 2006). Czepczynski ja Sooväli-Sepping (2016) seletavad muutusi kesklinnades Eliade'i mudeliga, mille kohaselt on inimeste eluruum alati subjektiivselt tsentreeritud – keskust ja keskeid kohti kujutatakse jumalike ja pühadena ning perifeerseid piirkondi kui ilmalikke paiku, mis saavad vähem tähelepanu.

Teise seaduspärana võib välja tuua linnaruumi muutmise otsuste ja muutuste tegemise aja. Suurem osa muutusi tehti vahetult paari aasta jooksul pärast uue poliitilise korra kehtestamist (Light, 2004). Ühe põhjusena võib tuua rahva soovi eemaldada häirivad kommunistlikud monumendid ja tänavanimed kiirelt igapäevasest elust. Mida aeg edasi, seda keerulisem on suuri muutusi ette võtta, sest tekkinud on justkui uus normaalsus ning ühiskonnas on tugevama positsiooni leidnud eri huvigrupid ja nende vaated. Teisalt leebub ajaga üldine ühiskonnas valitsev pahameel ja vastumeelsus, mida illustreerib Tartus läbi viidud uuring eestlaste meelsusest vene keelt kõnelevate inimestega samas piirkonnas elada (Leetmaa *et al.*, 2015). Kommunistlike sümbolite eemaldamise viivitamisega kaasnevaid probleeme illustreerib nii Tallinna Pronkssõduri lugu, mille teisaldamine 2007. aastal kesklinna pargist kalmistule

tekitas suure mässulaine, kui ka Poolas vastu võetud kommunismi ülistavate monumentide eemaldamise seadus, mis tõi kaasa nii siseriiklikke kui rahvusvahelisi pingeid (Winston, 2016; Lyman, 2017).

Aja möödudes valusad mälestused tuhmuvad, kasvab peale uus põlvkond noori, kes neid mälestusi ei oma, ning vana võimukorra sümbolid võivad saada uue tähenduse või muutuda tähendusetuks, neutraalseks. Veel tänaseni Põhja-Saksamaal Schwerini linnas keset elamurajooni seisev Lenini kuju võimaldab rääkida sellise muutuse loo (Czepczynski, Sooväli-Sepping, 2016; Gomes, 2015). Võõrvõimu sümbolina riivab kuju ühe osapoole eluvaateid ning ei sobi kokku ajalookäsitlusega, mis Lenini ja kommunistliku riigiaparatuuri tegusid ei ülista. Teise osapoole ehk Saksa Kommunistliku Partei arvates ei tohi monumenti mitte mingil juhul eemaldada, sest Lenini näol on tegu tänapäevasele sotsialismile alusepanijaga. On ka neid, kes leiavad, et Lenini ülistamine pole hea, kuid ajaloolisuse huvides peaks monumenti säilitama kui kunstivormi keset tollase arhitektuuriga elurajooni (Gomes, 2015).

1.3.2 Sotsialismiaja pärandiga toimetulemine

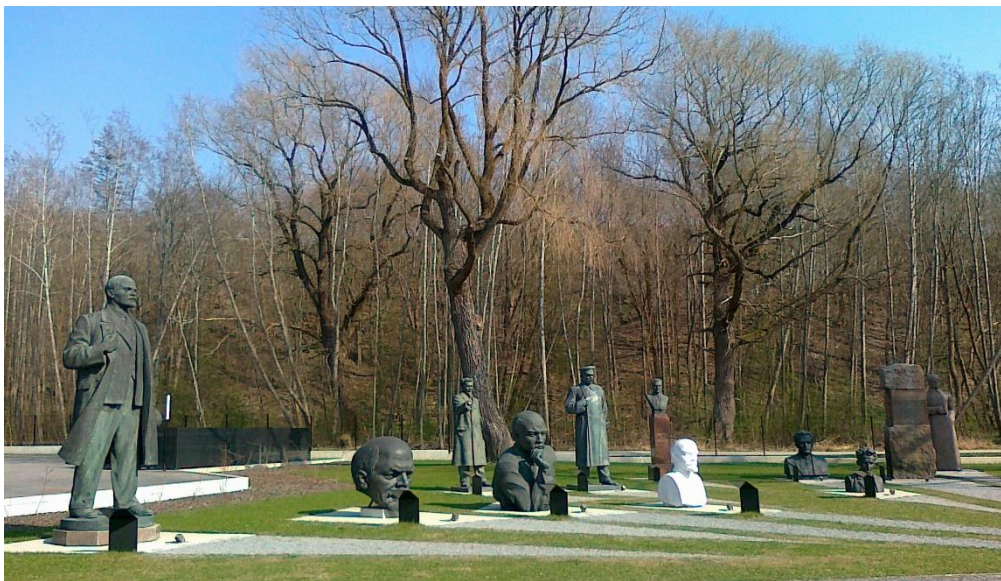
Sotsialismiaegse pärandiga toimetulekuks on mitmeid viise, mille Czepczynski ja Sooväli-Sepping (2016) jagavad neljaks:

- dekommuniseerimine (*de-communization*),
- alatahtsustamine (*de-sacralization*),
- taastähtsustamine (*re-signification*) ja
- individualisatsioon (*individualization*).

Taastähtsustamise ja funktsionaalse alatahtsustamise all mõistetakse kommunistliku võimu märgilistele hoonetele uute ja senisest teistsuguste, kuid siiski ühiskondlikult tähtsate funktsioonide andmist. Näiteks muudeti paljud endised parteimajad koolideks, kultuurikeskusteks, büroodeks või pangakontoriteks. Hoonete lammutamisest on oluliselt vähem näiteid kui nende teisel otstarbel kasutuselevõtust (Czepczynski ja Sooväli-Sepping, 2016). Light ja Young (2010) on Bukarestis toimunud muutusi uurides leidnud, et vähesel lammutamise põhjuseks oli peamiselt majanduslik kitsikus 1990. aastatel ning olemasolevate hoonete küllaltki hea ehituskvaliteet ja neisse juba panustatud rahva raha. Paljud võimuvahetusega pooleli jäänud ehitused, näiteks Bukaresti nn näljatsirkused ehk sotsialistlikust ideaalist kantud kaubandusasutused, seisid pikalt jõude, kuid majanduse elavnedes leiti neile uued funktsioonid tänapäevaste kaubanduskeskustena.

Dekommuniseerimine ja taastähtsustamine puudutab eelkõige monumentide ja väiksemate sümbolite linnapildist eemaldamist ja seeläbi kollektiivsest mälestusest kustutamist (Czepczynski ja Sooväli-Sepping, 2016). Erinevalt hoonetest oli monumente lihtsam lammutada ja silmist kaotada. Osa kujusid võeti tükkideks ja sulatati ümber, kuid suur osa paigutati linna perifeersetes piirkondades paikevatesse n-ö skulptuuriparkidesse (Memento Park Budapestis, Grūtas Park Leedus) või muuseumidesse (Eesti Ajaloomuuseum; joonis 2), kus neist on saanud omaette turismiobjektid (Czepczynski, 2010). Muist kujusid müüdi ka kollektsionääridele või on seisma jäänud garaažidesse ja hoidlatesse, kuhu need ajutiselt

paigutati. Tallinnas seisnud Lenini kujust tehti aga kunstiteos Pärnu Uue Kunsti Muuseumi tarbeks.

Joonis 2. Nõukogudeaegsete monumentide välinäitus Eesti Ajaloomuuseumis. Foto: M.-J. Maidla.

Nõukogude ajal olid rahva harimises olulisel kohal ka erinevatest sõdadest, Nõukogude ajaloost ja kangelaslikkusest rääkivad muuseumid. Mitmel pool kujundati sellised ideoloogilised muuseumid uue võimu tulekuga okupatsioonidest ja repressioonidest kõnelevateks muuseumideks (Czepczynski ja Sooväli-Sepping, 2016). Näiteks asub Läti okupatsioonimuuseum endises Läti punaste küttide muuseumile mõeldud hoones (Museum of the Occupation of Latvia, 2019).

Taastähtsustamise näidetena tuuakse veel välja peaväljakute ümberehitamised ja tänavate ning parkide ümbernimetamised. Linna peaväljakud, mis kommunistliku võimu jaoks olid olulised, kuid mis võimuvahetusega oma poliitilise tähtsuse kaotasid, on ümber ehitatud ja kujundatud spordiväljakuteks, parkideks või taastatud turgudeks (Czepczynski ja Sooväli-Sepping, 2016). Tänavanimede ja parkide ümbernimetamisel kehtis üldiselt juba varem mainitud kesklinnakeskne lähenemine ehk kõige rohkem nimevahetusi toimus kesklinnades (Light, 2004).

1.3.3 Sotsialismiaja pärand kui turismiobjekt

Vahetult pärast Nõukogude Liidu kokkukukkumist toimus linnapildi kiire puhastamine sotsialistlikest sümbolitest. Raske minevikuperiood oli tarvis unustada ning linnapildi puhastamisega toimus mõneti selle perioodi kustutamine. Monumendid võeti maha ning tänavanimed asendati endiste vabariikide või kaugemalt minevikust pärinevate kuningriikide (näiteks Rumeenias) ajast pärinevate nimedega (Light, 2004). Paarkümmend aastat hiljem on jõutud aga vastandliku sotsialismiaegse pärandi turismiobjektiks muutumiseni.

Nõukogudaegsetest monumentidest, hoonetest ja paikadest on saanud turismiobjektid nii sise- kui ka välituristile. Vanemaealistele siseturistidele on see peamiselt nostalgiline ja meenutav elamus või mälestusakt. Noortele siseturistidele, kes ise Nõukogude korda ja eluolu ei mäleta, saavad turismiobjekte külastades ja neid vanematelt generatsioonidelt kuuldud lugudega

kokku viies aimu oma riigi minevikust ning (vana)vanemate nooruspõlvest. Välisturistile, kes tuleb täiesti teisest ühiskonnakorrast, tundub Nõukogude Liidu pärand kui eksootika – see on midagi väga teistsugust harjumuspärasest ning külma sõja aegadel ka täiesti kättesaamatuna tundunud maailm.

Osalt turismi, osalt ühiskonna küpsemise tõttu ei peeta tarvilikuks enam tervet Nõukogude pärandit kustutada ja vahelt ära lõigata. On aru saadud, et täielikult seda teha ei saagi ning osaliselt on selle säilitamine vajalik. Seejuures on oluline pärandi mõtestamine ja lahtiharutamine, et nooremad põlvkonnad ja välisturistid aru saaksid, mis vahepealsel ajal toimus. Nii on Berliini müüri lammutamisele järgnenud üksikute väikeste lõikude taastamine installatsioonide ja mälestamiste jaoks (Czepczynski, 2010).

Mida suurem on nõukogudeaegne ehitis või sümbol, seda tähtsam on ta enamasti ka turismiobjektina. Lisaks suurusle mõjutab turismiobjektiks saamist ümbritsev keskkond ja teised vaatamisväärsused. Näiteks kui kõrval pole keskaegset vanalinna, mis pilke püüaks, mõjub vastandliku ajalooga hilisem pärand tähtsama turismiobjektina (Czepczynski, 2010). 1980. aastatel Bukaresti kesklinna suure ümberehituse käigus rajati ka pomposne valitsushoone (joonis 3), mis on maailmas suuruselt kolmas ja massilt raskeim valitsushoone (Light, 2001). Aja jooksul on sellest saanud üks Rumeenia olulisemaid vaatamisväärsusi nii sise- kui välisturistide jaoks, hoolimata Rumeenia pingutustest turundada ennast peamiselt maaturismi kaudu.

Joonis 3. Bukaresti valitsushoone, mis maailmaringis on saanud suureks turismiatraktsiooniks. Foto: Ken Raggio.

1.3.4 Pärand identiteediloomes osana

Järsu üleminekuga üleliidulisest sotsialismist iseseisvaks demokraatiaks kaasneb kohaliku identiteedi küsimus. Kui varasemalt kujundati ühtset sotsialistlikku rahvast, kes pidi püüdlema suurte eesmärkide ning kommunismi saavutamise suunas, siis liidu lagunemisega tekkis palju väikseid rahvusriike, kes pidid end ja oma kohta defineerima ja riiki looma asuma. Omariikluse loomise või taastamise üks olulisemaid aspekte oli enese vastandumine

Nõukogude korrale, kuid ainult vastandumine pole pikalt jätkusuutlik ning nõuab enese kõrvale ka olemuslikku identiteeti.

Hughes (2007) võrdleb oma töös Eesti ja Tatarstani arenguid pärast iseseisvumist peamiselt nende pealinnade Tallinna ja Kaasani näitel. Kahe riigi erinevus tuleneb peamiselt ajast enne Nõukogude Liitu, mil Eesti oli vaba ning tugevates sidemetes läänega, kuid Tatarstan oli juba pea 500 aastat Vene riigi külge seotud. Ajaloost lähtuvalt oli 1990. aastatel iseseisvumise järgselt Eesti loogiline samm vaade taas läände suunata ning selleks võeti pigem kaasaegne suund. Tallinn kujunes kiirelt läänelikuks linnaks, kus Nõukogude arhitektuuri tõrjusid kesklinnas kiirelt kõrvale moodsad kõrghooned ja ärikvartalid, mida mujal endistes liiduvabariikides nii palju näha ei olnud. Kaasani linnapilti toodi iseseisvus peamiselt rahvuslikkuse ja ajaloolisuse ning NLi ajal mittesoositud islamikultuuriga. Hughes (2007: 139) leiab kokkuvõtvalt, et Nõukogude Liidu soovimatust pärandist vabanemiseks kasutati Tallinnas peamiselt läänelikku postmodernismi, Kaasani seevastu ajaloolisust ja islamikultuuri.

Objektipõhise näitena Kaasanist võib tuua uue mošee ehituse (Kinossian, 2012), mis tähtsustab poliitikute ja valitsuse rolli kohaloomes ja linnakujunduses. Kuna religioon ei olnud Nõukogude Liidus soositud, andis see vastset iseseisvunud, seejuures eriti religioossetes, riikides ühe selge suuna, millega sotsialismile vastanduda. Kaasani tekitati mošee ehitusest justkui üldrahvalik aktsioon, mille jaoks koguti annetusi üle riigi ning näiteks põllumeestelt võeti annetusi vastu isegi viljana. Oluline on ka mošee asukoht ehk Kaasani Kreml, mis seni oli olnud selgelt Moskva ülemvõimu kants, kuid sinna mošee ehitamine tatari rahva tähtsuse näide. Projekteerimise ja ehituse juures oli väga palju probleeme ja vastuolusid, kuid poliitikute tugevaima sõnumina tatari rahvale jääb siiski kõlama oma kultuuri ja rahva tugevus (Kinossian, 2012).

Turismi olulisust on rõhutatud ka identiteediloomes ehk riigi ja rahva seisukohast on oluline, kuidas end väljapoole reklaamitakse (Light, 2001). Siseturism loob võimaluse oma rahvast kohaliku kultuuriga ja ajalooga tutvustada. Väliturismis nähakse võimalust enese sidumiseks teiste kultuuridega, pärast iseseisvumist 1990. aastatel peamiselt lääne kultuuriga. Sama eesmärgi kandis ka Euroopa Liidu ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonidega liitumine. Muidugi ei tohi siinjuures ära unustada, et identiteediloomes kohalikele polnud ainus argument. Väga olulisel kohal oli ka kuvandi loomine lääneriikide investoritele, kelle raha abil loodeti riike üles ehitada (Light, 2001). Teisalt leidub näiteid, kus linnarahvas uute majandusedu indikaatoriks peetavate kõrghoonete vastu meelt avaldab. Näiteks Peterburis ei leidnud uus Gazpromi pilvelõhkuja linnarahva heakskiitu selle sobimatuse pärast muidu madala kesklinnaga (Dixon, 2010).

Kui Nõukogude Liidust ja idablokist iseseisvunud väiksematel riikidel oli enamasti kindel suund läände ning uue identiteedi loomine käis kiirelt, siis tuumikriigis Venemaal kujunes olukord keerulisemaks (Gerlach, Kinossian, 2016). Venemaa jaoks tähendas NLi kokkukukkumine katastroofi, mille tagajärjel kadus suure impeeriumi kuvand, mille asendamiseks ühegi sobilikku kuvandit kiirelt ei leitud. Selle asemel hoogustus regionaalsete väikerahvaste iseteadvus, mida hakati tõrjuma alles Vladimir Putini võimuletulekuga. Tänapäevaks on loodud selge arusaam Nõukogude Liidust kui Venemaa eelkäijast, samal ajal

maha salates kommunistlikke kuritegusid, mis näitlikustab selgelt poliitikute käitumist minevikuga selliselt, nagu neile kasulik on (Gerlach, Kinossian, 2016).

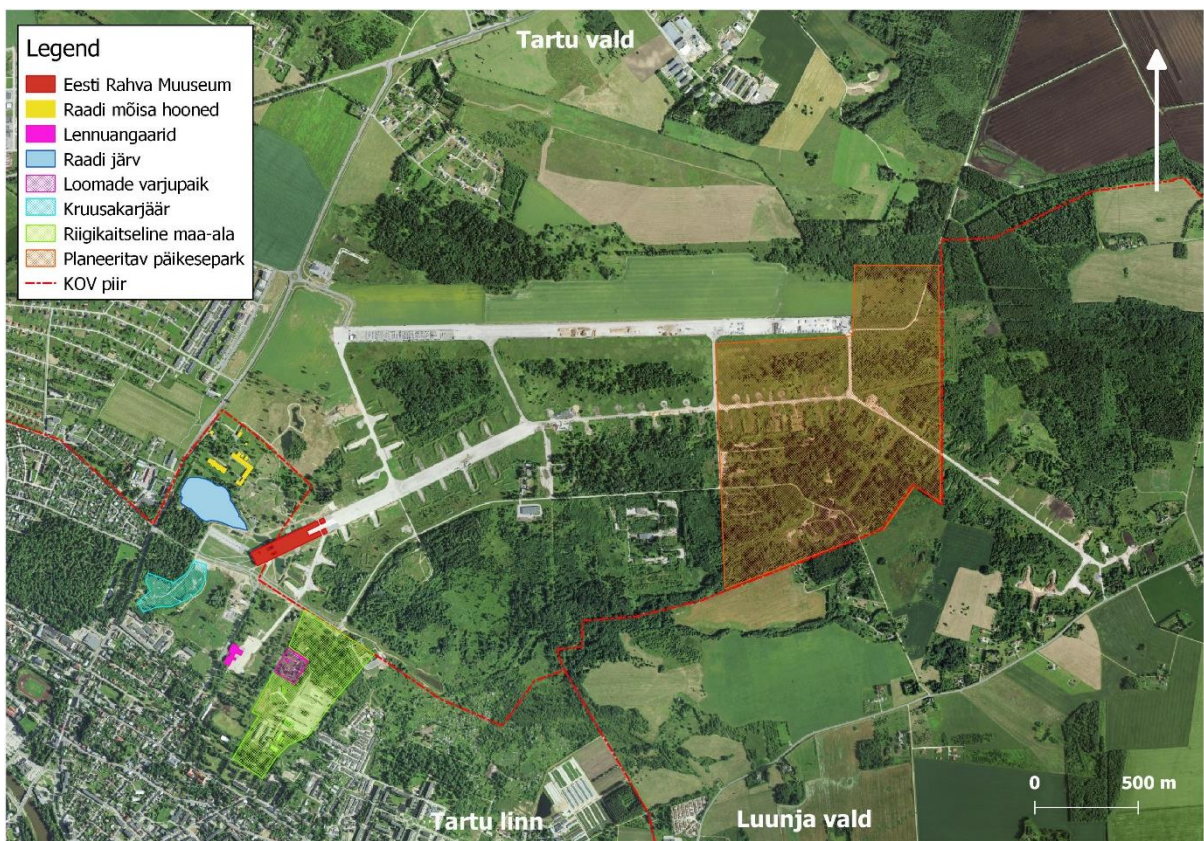
Teine keerulisem näide puudutab riike, mis on pikalt eksisteerinud kahes paralleelmaailmas, kuid hiljem taas ühtseks saanud. Idabloki lagunemise järgselt annab sellise näite Saksamaa ühendamise (Cochrane, 2006). N-ö terviklikes riikides on laialt levinud arusaam rahvast kui ohvritest ja kannatajatest. Sarnaselt nähakse ja kujutatakse ka endisi Saksa Demokraatliku Vabariigi elanikke. Samas on tekkinud paljudel kohalikel sellise kujutluspildi kohta vastumeelsus ning nad ei taha ennast näha ohvritena.

2. Uurimisala Raadi

Käesoleva magistritöö uurimisalaks on Raadi piirkond Tartu linna kirdeosas ning linnaga piirnev Tartu valla osa. Raadi näol on tegu alaga, mis kauguse mõttes asub küll väga lähedal kesklinnale (Raekoja platsist ERMi peahooneeni on kaks kilomeetrit), kuid mis Tartu linna kontekstis tähendab perifeeriat. Raadi linna äärealaks muutumisele aitas tugevalt kaasa sealne Nõukogude sõjalennuväli.

Vaatlusalasse jääb peamiselt Raadi mõisa ja endise Nõukogude sõjalennuvälja territoorium (joonis 4), millele on taasiseseisvunud Eestis uut otstarvet otsitud. Kinnise sõjaväeosa paiknemine piirkonnas takistas linna arengut kirde suunas ning pärast lennuvälja sulgemist on tekkinud tugev surve ala arendamiseks ja sidumiseks linnaga. Raadi seob endas mõisa, lennuvälja ja rahvusmuuseumi rajamise loo, mistõttu on põimitud nii pärandi ja kultuuriline planeerimine kui ka sotsialismiaja ruumipärandiga toimetulek. Raadi ajaloost ja kujunemisest annab ülevaate järgnev peatükk.

Joonis 4. Uurimisala Raadi: endise sõjaväelennuvälja territoorium ning planeerimise võtmeobjektid. Aluskaart: Maa-amet, 2019.

2.1 Mõisate aeg (kuni 1918. aasta)

Raadi piirkonna üheks olulisemaks ja pikaajalisemaks märksõnaks on olnud mõis. Esimesed teated Raadil asuva mõisa kohta pärinevad 16. sajandi keskpaigast. Esialgu kuulus mõis linnavalitsusele ehk raele, millest tuleneb ka nimi Raadi. 1584. aastast alates vahetusid mõisa omanikud sageli, osalt riigivõimu vahetumise tõttu sõdade ajal, osalt seaduste ja

müügitehingute tulemusel. Raadi on kuulunud nii Poola kui ka Rootsi kuningale, Vene riigile ning mitmetele aadlisuguvõsadele. Kõige pikemalt omas mõisa von Liphartide suguvõsa ajavahemikus 1751-1919 (Rosenberg, 2010). Liphartide ajal ehitatud hooned ja nende varemed ilmestavad Raadi tänini, vanimad ositi säilinud mõisahooned pärinevad 18. sajandi lõpust (Hess, Pae, 2019).

Suursugusele peahoonele pandi alus 1840. aastate algul toimunud juurdeehitusega. Viimased juurdeehitused leidsid aset 1905. aastal (Rosenberg, 2010) ning selleks ajaks oli tegu ühe uhkeima Lõuna-Eesti mõisaga (joonis 5): peamiselt neorenessanssi ja neobaroki stiilis ühe- ja kahekorruseline hoone, mille keskel kroonis suur kuppel (Praust, 2015). Liphartid olid tuntud oma suure kunstikogu poolest, mistõttu kujundati paljud peahoone ruumid ümberehituste käigus spetsiaalselt erinevate ajastute kunsti eksponeerimiseks. Kultuuri- ja kunstiarvustajatena kujunes Raadi mõisast ning Liphartide linnamajadest Tartu aristokraatide ja õpetlaste kultuuriline keskus ja kooskäimiskoht (Rosenberg, 2010).

Liphartid olid rikas ja mõjukas suguvõsa ning Raadi mõis neile kuulunuist üks tähtsamaid ja suuremaid (Rosenberg, 2010). Mõisakompleksi kuulusid lisaks kirjeldatud peahoonele ka mitmed abihooned, park, viljapuuaed, järv ning paviljon selle kaldal ning põllumaad (Hess, Pae, 2019). Mõisa vahetus läheduses asus Tartu-Narva maantee, mille äärde ehitati piirdeaed koos klassitsistliku väravaehitise (Praust, 2015).

Joonis 5. Raadi mõisa peahoone. Foto: E. Selleke, 1929 (<http://hdl.handle.net/10062/44532>).

Lisaks kunstimuuseumile paelus viimaseid Raadi mõisnike ka lennundus. 1912. aastat võib lugeda lennunduse alguseks Tartus, mil üks vene piloot tegi piirkonnas lennukatsetusi, kasutades baasina Raadi mõisa maid. Kaks aastat hiljem valmis mõisa maadele juba spetsiaalne maandumisrada, mis võõrustas ka väikest sõjaväe lennubrigaadi (Hess, Pae, 2019). Lisaks

sellele on hilisemaid ajaloo keerdkäike silmas pidades oluline välja tuua, et 1796.-1918. aastani asus Raadi mõisast veidi linna pool Vene tsaaririigi armeetüsus (Hess, Pae, 2019).

2.2 Vabariigi aeg (1918-1940)

Pärast iseseisvumist toimus mõisate riigistamine ning Raadi mõis võõrandati Liphartidelt 1919. aastal (Hess, Pae, 2019). Riik kinkis mõisa ja mõisamaad Tartu Ülikoolile ning Raadil hakkas tegutsema ülikooli põllumajandusteaduskond. Mõisa peahoonet soovisid kasutada ka 1909. aastal loodud ja senini rendipindadel asunud Eesti Rahva Muuseum (ERM) ning osa Liphartide kunstikogust pärinud TÜ kunstimuuseum. Põllumajandusministeeriumi 1921. aasta otsusega määrati mõisa harrastemaja ERMi kasutusse ning kogu ülejäänud mõis põllumajandusteaduskonnale (Piirimäe, 2010).

Esialgu nähti ERMi Raadil vaid ajutise lahendusena ning plaaniti muuseumile päris oma hoone ehitamist. Vastavad plaanid aga vaibusid ning ERM kinnistas oma kohta Raadi mõisas, mis algusaastatel ei läinud lihtsalt – erimeelsused ülikooliga ruumide vabastamise üle olid sagedased (Piirimäe, 2010). Muuseum sai kiirelt populaarseks ning kasvas järk-järgult eesti rahva sümboliks, hoolimata asjaolust, et tegu oli endise baltisakste mõisaga, mis sümboliseeris eesti talupoegade rasket tööd mõisnike alluvuses (Hess, Pae, 2019). Samuti ei takistanud linlaste vabaaja veetmist poole kilomeetri kaugusel asuv Eesti sõjaväetüsus.

Peahoones tegutseva Eesti Rahva Muuseumi kõrval säilitas TÜ põllumajandusteaduskond mõisa üldilme ning mõis toimis iseseisvalt majandava üksusena. Raskendavaks asjaoluks sai vaid sõjalennuvälja rajamine, mille jaoks eraldati üle 45 hektari mõisa karja- ja põllumaad (Piirimäe, 2010). Nimelt oli juba Vabadussõja ajal, 1919. aastal, rajatud Raadile, endise tsaariväe asukohale, väike Eesti sõjaväe lennuüksus. Senistele hoonetele lisaks ehitati kaks lennuangaari (Hess, Pae, 2019). Tänapäeva mõistes asub Raadi linna servas, kuid toona oli tegu linnast väljas asuva paigaga, mille põldudele sobis lennutegevus väga hästi.

2.3 Teine maailmasõda ja Nõukogude Liidu okupatsioon (1940-1985)

Teist maailmasõda võib lugeda Raadi üheks pöördepunktiks. Nõukogude okupatsiooni esimesel, 1940. aastal keelati lennuväljal erasõidud ning muudeti see puhtalt militaarlennuväljaks, mida koheselt ka põllumaade arvelt laiendama asuti. Vene väed alustasid Raadil esimese betoonist lennuraja ehitusega, mida 1941. aastal Eesti okupeerinud Saksa väed pikendasid (Hess, Pae, 2019). Kõrval asuvad mõisahooned sõja algusaastatel suuri kahjusid ei kandnud. Saksa väed kasutasid peahoonet ja muuseumi ruume ajutiselt üksuste majutamiseks, kuid rinde kaugenemine lõi võimaluse muuseum taas külastajatele avada (Õunapuu, 2010).

Sõdade ajal on muuseumide kõige tähtsam ülesanne museaalide kaitse. Sõja lõpuaastatel lähenes rinne taas Tartule ning pärast esimesi pommitamisi asuti 1944. aasta alguses ERMi kogusid kokku pakkima ning evakueerima. Sama aasta augustiks olid nii mõisa peahoone kui paljud abihooned varemetes (Õunapuu, 2010), kuid säilinud lennurada võimaldas selle kasutamise jätkamist, mida Vene väed ka tegid (Hess, Pae, 2019).

Vahetult pärast sõja lõppu, 1945. aastal, hinnati võimalusi mõisa peahoone taastamiseks ning muuseumi tagasikolimiseks (Siimets, 2010b). Sõjalennuvälja laiendamine kustutas need plaanid kiirelt. Küll aga jätkas Raadil tööd TÜ põllumajandusteaduskond, mis kujundati vastavalt „sotsialistlikele suurpõllumajanduse“ reeglitele (Piirimäe, 2010). Raadi oli üliõpilaste peamiseks katsebaasiks 1951. aastani, mil põllumajandus eraldati Tartu Ülikoolist ning loodi Eesti Põllumajanduse Akadeemia (Piirimäe, 2010).

Pärast sõda toimus Nõukogude Liiduga äsjaliitunud vabariikide ulatuslik militariseerimine. Liidu läänepiiril asuvad Baltimaad olid oma geograafilise asukoha poolest kõrge riski all – kättesaadavas ulatuses Lääneriikidele. Sama kehtis ka vastupidi ehk vajaduse korral olid Lääneriigid sobivas lennukauguses Baltimaades asuvatele üksustele (Hess, Pae, 2019). Lennuvälja laiendamine toimus ümberkaudse põllumaa ja külade arvelt. 1950. aastatel ehitati juurde teine, kolme kilomeetri pikkune lennurada (Raukas, 2010).

Raadist kujundati tähtis piirkondlik lennujaam kogu Nõukogude Liidu lääneosale (Hess, Pae, 2019), kus paiknes nii kaugpommitajate kui transpordilennuväe polk (Raukas, 2010). Toetavad kütuse- ja pommilaod paiknesid Raadist veidi eemal Kärknas, Maramaal ja Kabinal. Oma suuruse ja tähtsuse tõttu oli Raadi sõjaväeosa ka USA ja teiste Lääneriikide huviorbiidis. Juba 1955. aastal kuulus Raadi lennuväli USA nimekirja kolmekümnest kõrgeima prioriteediga sihtmärgist NLi lääneosas. Hilisemas nimekirjas omistati Raadile 13. koht, mida oleks tuumasõja korral rünnatud (Hess, Pae, 2019).

Raadi sõjaväelennuväljal oli suur mõju Tartu linnale. Tartu muudeti poolsuletud linnaks, kus välismaalased ei tohtinud ööbida. Elanikele suleti Tartu-Narva maantee lõik Raadi mõisa külje all ning suunati mitmekilomeetrise ringiga läbi elamupiirkondade. Lennuvälja olemasolu tuletas elanikele meelde pidev lennuliikluse müra ning linnas liikuvas sõdurid (Raukas, 2010). Teistest liiduvabariikidest Tartusse elama asunud tuhandete sõjaväelaste, tööliste ja nende perede majutamiseks ehitati esmalt Ülejõe linnaossa (näiteks Puistee tänava äärde) palju uusi maju, hiljem aga terve Jaamamõisa linnaosa (Hess, Pae, 2019).

2.4 Taasiseseisvumise periood (1986-1991)

1980. aastatel muutus poliitiline olukord ning üha enam süvenesid protestiliikumised NLi vastu. Üheks peamiseks meeleavalduste põhjuseks oli keskkonnahoid, üle Eesti seisti Virumaale planeeritud foforiidikaevanduste ja sellega kaasneva suure võõrtööliste hulga vastu. Tartus kujunes taasiseseisvumise sümboliks Nõukogude sõjaväe kasutuses olev Raadi mõis. Ühiselt nõuti Raadi vabastamist Tartu rahvale ja Eesti Rahva Muuseumile, mis seal enne sõda oli asunud.

Väidetavalt juba 1979. aastal uuris ERMi, toonase nimetusega etnograafiamuuseumi direktor Aleksei Peterson Raadi mõisasüdame tagasinõudmise võimalusi sõjaväelt (Toms, 2012). Rõhutades muuseumi 70. sünnipäeva ning Saksa vägede poolt hävitatud mõisa, saavutati esialgne kokkulepe mõisa vahetamisest sõjaväele vajalike angaaride vastu (Toms, 2012). Koostöös Muinsuskaitse Seltsiga ning ENSV valitsuse toetusel saadi 1986. aastal luba Raadi mõisas geouuringute ja mõõdistuste läbiviimiseks, millele järgnes restaureerimisprojekti koostamine (Preem, 2012).

Võimukoridorides toimunud asjaajamisest enam on teada 1988. ja 1989. aastal toimunud mitmed miitingud, piketid ja matk ümber Raadi, kus rahvas nõudis Raadi mõisasüdame kiiremat vabastamist sõjaväe poolt (Siimets, 2010a). Vastav otsus maa loovutamise kohta linnale tuli 1989. aasta aprillis, millele eelnesid ja järgnesid territooriumi korrastustalgud, millest võtsid osa nii ERMi töötajad kui vabatahtlikud üksikisikute ja asutuste kaupa (Siimets, 2010a).

Nõukogude Liidu lõpuaastatel nähti ERMi koduna endiselt Raadi mõisa ehk paika, kus see enne okupatsiooni oli asunud (Hess, Pae, 2019). Nii plaaniti mõisa peahoone ja abihoonetest ehitada muuseumi peahoone ning hoidlad, mille jaoks suudeti välja rääkida nn Moskva raha (Preem, 2012). 1991. aastaks valmis mõisa ümbritsev kivimüür ning väravavahimaja, kuid Eesti iseseisvumisega ehitustööd seiskusid (Siimets, 2010a).

2.5 Taasiseseisvunud Eesti (1991-...)

1990. aastate alguses nähti Raadi sõjaväelennuvälja ühe peamise tulevikuperspektiivina lennujaama tegevuse jätkamist (Hess, Pae, 2019). Osalt seetõttu tekkis ka mõte rajada ERMi uus peahoone kesklinna, Toometagusele Veski-Liivi-Baeri-Näituse tänava krundile (Siimets, 2010a). Viidi läbi arhitektuurikonkurss, kuid rahanappuse tõttu pandi ERMi peahoone kuni Kunstimuuseumi valmimiseni ootele (Hess, Pae, 2019), samas tekkisid kesklinna krundil raskused ka kaitse alla võetud puitmajadega.

1993. aastal lahkusid Vene väed Raadilt (Raukas, 2010). Ala oli tugevalt reostunud, mis takistas edasisi arenguid. Samuti puudus ühtne visioon, mis alast edasi võiks saada, ning olukorda ei teinud lihtsamaks ka toimuv maade erastamise protsess (Hess, Pae, 2019). Ülenurme tsiviillennuväli täitis Tartu vajadused ning mõte Raadi kasutamisest lennuväljana maeti maha. Endised lennurajad hõivasid peamiselt automööjad (Hess, Pae, 2019).

1990. aastate lõpul tagastati Raadi mõisasüda ERMile. Nõukogude ajast kasutas ERM hoidlatena Pauluse ja Aleksandri kirikuid, mis tuli tagastada kogudustele. Seetõttu otsustati rajada uued hoidlad Raadile ning 2004. aastaks restaureeriti selleks otstarbeks mõisa abihooned (Siimets, 2010a). Raadi tagastamisega ERMile algas ka koha sidumine linna ja linnarahvaga vaimsel tasandil. 1996. aastal hakkas ERMi Sõprade Selts tähistama Raadil erinevaid rahvakalendri tähtpäevi, peamiselt jüri-, jaani- ja mihklipäeva (Sild, Madisson, 2010). Tänapäeval on juurdunud traditsioon Tartu linna jaanituld just Raadil pidada.

2003. aastal võeti vastu otsus lisaks hoidlatele ka ERMi peahoone Raadile rajada. 2006. aastal kuulutati rahvusvahelise arhitektuurikonkursi võidutööks „Memory field“ (Aljas, 2010), millele järgnes pikk projekteerimisperiood. Paralleelselt mõisasüdame korrastamise ja taastamisega toimusid puhastustööd ka lennuvälja aladel. Vene väed olid lahkudes maha jätnud palju metalli ja kemikaale, mille utiliseerimine oli kallid ning aeganõudev keeruline protsess (Raukas, 2010).

Raadi suurimale kujundajale ehk ERMi peahoonele (joonis 6) pandi nurgakivi 2013. aastal ning avati uute näitustega pidulikult 2016. aasta sügisel. Samal ajal ERMi pika rajamisprotsessiga käidi välja kümneid eri arendusideid ning koostati mitmeid planeeringuid.

Joonis 6. Eesti Rahva Muuseumi peahoone Raadil. Foto: Martin Dremljuga.

Raadi pika ja eriilmelise ajaloo tulemusel on moodustunud tugev kihistus erinevatest sündmustest alates mõisnike kunstikogust lõpetades sõjalennuväljaga. Seetõttu on eri inimeste ja gruppide emotsionaalne side kohaga erinev, kujundanud erinevaid visioone nii kohalikul kui riiklikul tasandil ning mõjutanud Raadil tehtavaid otsuseid.

3. Uurimisküsimused

Planeerimisvaldkonna teaduskirjandus keskendub enim kesklinnade tähendusele ja planeerimisele, seda nii kultuurilise planeerimise kui ka sotsialismiaja ruumipärandiga tegelemise kontekstis. Seetõttu on oluline uurida, kuidas toimub planeerimine linna äärealadel, kuhu suuremal enamikul linnarahval ega külastajatel pole põhjust minna.

Pärandi planeerimine ja kultuuriline planeerimine on suhteliselt uued mõisted, mis laiemasse kasutusse jõudnud alles 1990. aastatest ning seetõttu ka Eestis vähest kasutust leidnud. Valdkonna teadlased rõhutavad erinevate kultuuriasutuste mõju linnaruumi kujunemisele ja toimimisele. Raadi ning sellega tihedalt seotud Eesti Rahva Muuseum loovad hea Eesti-sisese võimaluse kultuurilise ja pärandi planeerimise põhimõtete uurimiseks.

Sotsialismiaja ruumipärandiga tegelemiseks on mitmeid viise ning palju näiteid kõigist idabloki maadest. Enamasti keskendutakse monumentidele või üksikhoonetele, kuid Raadi endise sõjaväelennuvälja ala annab võimaluse uurida, kuidas tullakse toime suurte, mitukümmend hektarit hõlmavate aladega ning seda mitmekümne aasta jooksul.

Eelnevast on tuletatud järgmised uurimisküsimused, millele töö analüütilises osas vastuseid otsitakse:

- Milliseid etappe võib viimase 30 aasta jooksul Raadi planeerimisel eristada?
- Kuidas on Raadi planeerimisel lähtutud mujal maailmas kasutatud ruumipärandi ning kultuurilise planeerimise põhimõtetest?
- Kuidas on planeerimisprotsessis toime tulnud sotsialismiaja ruumipärandiga, mis viitab eelmisele riigikorrale?

4. Andmed ja metoodika

4.1 Andmeallikad

Käesoleva magistritöö uurimuslik osa põhineb ajaleheartiklitel, mis kajastavad taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas valitsenud erinevaid arvamusi ja tõekspidamisi – ajalehtedes kajastatakse nii peavoolule omaseid arvamusi kui ka väiksemate ringkondade ütmõtteid ja uusi ideid.

Analüüsitavad artiklid pärinevad päevalehtedest Postimees ja Tartu Postimees ning kultuurilehest Sirp. Postimees on üleriigiline meediaallikas, mille toimetuse paiknes ajalooliselt Tartus, kuid vabariigi taastamisega liikus uudiste põhirõhk pealinna Tallinnasse. Seetõttu loodi Tartu ja Tartumaa uudiste spetsiifilisemaks kajastamiseks 1993. aastal kõrvalväljaandena Tartu Postimees. Käesolevas töös käsitletakse neid kaht päevalehte üksteist täiendavatena, eeldusel, et Tartu Postimehes kajastuvad ka väiksemad uudised Tartu piirkonnast, samal ajal kui üleriigilises Postimehes ületavad uudisekünnise vaid suuremad ja tähtsamad teemad.

Töös kasutakse 1995.–2018. aasta Postimehe ja 2000.–2018. aasta Tartu Postimehe artikleid ning täienduseks 1991.–2018. aastal Sirbis avaldatud artikleid. Sirbis kui kord nädalas ilmuv kultuurilehes on eelduse kohaselt rohkem erialaekspertide arvamust kui igapäevastes päevalehtedes, mis mitmekesistab analüüsitavate artiklite sisu. Lisaks on Sirbi eeliseks ka pikem aegrida, sest Postimehe digiarhiiv 1990. aastate alguse artikleid ei sisalda, kuid kõik Sirbi numbrid on Eesti artiklite portaalist Digar vabalt kättesaadavad.

Uurimisperioodiks on aastad vahemikus 1991–2018 ehk Eesti taasiseseisvumisest käesoleva töö koostamisele eelnud aastani. Ajavahemiku pikkuse tõttu otsiti artikleid Postimehe veebilehel asuva otsingumootoriga. Otsinguks kasutati märksõna „raadi“ ning vaadati läbi kõik vastuseks saadud artiklid. Edasisest uuringust jäeti välja Raadi mõisa ja lennuvälja ala mitte puudutavad teemad, peamiselt Raadi kalmistut ja Raadi gümnaasiumi sulgemist käsitlevad artiklid. Analüüsi kaasati nii lühemad kui pikemad artiklid – kiirendusvõistlusi puudutavatest uudisnupukestest arvamusalusteni.

4.2 Metoodika

Käesolev töö toetub meediaanalüüsile – ajalehtede sisu analüüsimine võimaldab välja selgitada, missugused ideed, seisukohad ning kelle poolt väljendatuna olid toonases informatsioonis esindatud. Ajaleheartiklite üks suurimaid plusse on nende ajakohasus ehk artiklid on kirjutatud omas ajas ning sisaldavad inimeste toonaseid mõtteid. Seega saab hästi jälgida, kuidas on Raadiga seotud planeerimisdioloog aja jooksul toimunud. Samasugust vaatepunkti pole võimalik saada näiteks tänapäeval läbiviidavatest intervjuudest, sest inimesed muudavad paratamatult oma seisukohti ning minevikku puutuvad asjad ununevad.

Ajaleheartiklite analüüs toimus kvalitatiivse suunatud sisuanalüüsi meetodiga. Kvalitatiivne sisuanalüüs pöörab suure rõhu teksti sisule ja tähendusele, seejuures võimaldab see analüüsida ka latentset sisu ehk lugeda n-ö ridade vahelt (Kalmus *et al.*, 2015) Suunatud sisuanalüüs

kaldub pigem deduktiivsele lähenemisele, mis tähendab, et uurimine toetub varasematele teadmistele ning kinnitab või arendab edasi varasemat teoreetilist raamistikku (Laherand, 2008: 292-295). Käesolevas töös on analüüsimeetodiks valitud suunatud sisuanalüüs, sest uurimisküsimused on formuleeritud teoreetilise tausta põhjal ning neile otsitakse vastuseid meediaanalüüsist.

Suunatud sisuanalüüsi puhul lähtutakse andmete kodeerimisel nii teooriast kui ka konkreetsetest andmetest (Laherand, 2008: 292-295). Selline lähenemine seob analüüsi varasema teooriaga ning võimaldab kontrollida ja kinnitada selle seisukohti, kui samas avastada andmetest ka uusi seni kirjeldamata tulemusi.

Lähtuvalt esimese uurimisküsimuse iseloomust on vastus sellele faktipõhine. Kahele teisele uurimisküsimusele vastamine kriitilisem, sisaldades ka kriitilise diskursusanalüüsi jooni. Ajaleheartikleid tagantjärele analüüsides on võimalik kriitiliselt hinnata erinevate ajastute mõttemalle ning erialaekspertide väljendatud arvamusi n-ö omas ajas. Samas edastavad ajalehed ekspertide ja asjasse puutunute arvamused laiemale avalikkusele, mitte ei jäta infot kitsa siseringi teada.

Analüüsi hõlbustamiseks kasutati veebipõhist rakendust Dedoose, mis võimaldab sisestada erinevas vormis algallikaid ning nende sisu kodeerida ning kommenteerida. Kokku sisestati rakendusse 425 artiklit, millele lisandus 348 artiklit ja uudisnupukest, mis ei olnud rakendusse sisestamise väärilised, kuid mille kohta tehti märkmed tekstifaili. Tekstide kodeerimiseks Dedoose rakenduses kasutati 32 erinevat koodi, millest umbes pooled loodi eelnevatele teadmistele tuginevalt (näiteks koodid „pärand“, „planeeritav elamuehitus“, „Eesti-Vene konflikt“) ning teine pool lisandus töö käigus (näiteks koodid „linnahall“, „ralli/kiirendusvõistlused“, „kunstimuuseum“).

5. Analüüsi tulemused ning arutelu

5.1 Raadi lennuvälja piirkonna üldine areng

Raadi arengu taasiseseisvunud Eestis võib laias laastus jagada kolmeks. Esmalt oli peamiseks arengusuunaks lennuvälja taastamine, seejärel Eesti Rahva Muuseumi taastamine ning viimaseks ERMi peahoone valmimisele järgnev, praeguseni kestev lahtiste valikute etapp.

5.1.1 Lennuvälja taastamise periood

Nõukogude lennuväest Raadile jäänud infrastruktuur lõi soodsad eeldused seal lennundusega jätkamiseks. Eriti oluline oli kolme kilomeetri pikkune peamine lennurada, mis võimaldas vastu võtta suuremõõtmelisi kaubalennukeid. Ühe potentsiaalse kasutusvõimalusena nähti seega Raadil rahvusvahelist kaubasõlme, kuhu Hiinast, Jaapanist ja Lõuna-Koreast tooksid suured transpordilennukid kauba, mis Raadil ümber komplekteeritaks ning väiksemate lennukitega Euroopasse viidaks (Sirp 11.05.2012).

Raadi lennuvälja majandamiseks löid kolm kohalikku omavalitsust Tartu linn, Tartu vald ja Luunja vald, mille territooriumile lennuväli jääb, 1993. aastal ühise aktsiaseltsi Raadi Lennuväli (Sirp 11.05.2012). Aktsiaseltsi ülesandeks sai lisaks majandamisele ka tasuvusuuringute teostamine ning võimalike partnerite leidmine.

Lisaks Eestis olevatele kogemustele ja ideedele tehti koostööd ka rahvusvahelisel tasandil. Nii 1995., 1996. kui ka 1997. aastal toimusid Tartus rahvusvahelised konverentsid-seminarid (Postimees (edaspidi PM) 16.12.1996; PM 26.04.1997), kus peamiselt Soome, kuid ka Rumeenia, Poola ja Kreeka omavalitsuste ja planeeringuspetsialistidega otsiti Raadile arendamiseks erinevaid võimalusi. Tulemusena soovitati uurida ja prognoosida tulevikku nii lennuvälja kui tavapärase linnaosana.

„(...) soovitatakse uurida territooriumi sobivust nii tsiviillennuväljaks (sellesse suhtutakse ettevaatusega) kui ka polüfunktsionaalselt väljaehitata vaks linnaosaks; tegevuseks võiks olla midagi vaba ajaga seonduvat või võiks rajada autode või mingite muude masinate katsepolügooni.“ Rauno Ali-Kovero (PM 23.01.1996)

1990. aastatel oli lennunduse seis Tartus segane. Lisaks Raadi endisele sõjalennuväljale asus Ülenurmel väiksem tsiviillennuväli. Kuna kahe lennuvälja tegutsemine Tartus ei olnud mõistlik, oli otsustajate laual ka valik reisijate lennuliikluse ümberpaigutamiseks Raadi lennuväljale. Selline otsus oleks vabaks jätnud Ülenurme lennuvälja territooriumi, mis pakkus huvi Raadil paiknevale sõjaväeosale.

Lennuliikluses nähti olulist arenguvõimalust mitte ainult Tartule, vaid tervele Lõuna-Eestile. Kui Tallinna tugevuseks peeti nii lennujaama kui sadamat ja Pärnu tähtsuse tõusu prognoositi rajatava Via Baltica maanteega, siis Lõuna-Eestis ei paistnud ühtegi arengumootorit peale potentsiaalse Raadi lennuvälja.

Valdavaks arenguideeks jäi 1990. aastate keskpaigas siiski rahvusvaheline kaubanduslennuväli. Selle aeglasel teostumisel nähti pidurina peamiselt Vabariigi Valitsust, kes pidi otsustama Raadi tollivaba tsooni saatuse, mis oli kaubanduslennuvälja oluline

arengueeldus. Tekkis olukord, kus kohalikud omavalitsused ootasid otsuseid riigijuhtidelt, kuid riik lootis kohalike initsiatiivikusele ja lennuväljade munitsipaliseerimisele. Paralleelselt riiklike otsuste ootamisega tegeleti Raadil olemasoleva infrastruktuuri säilitamise ja väiksemate arendustöödega, et tagada maksimaalne valmisolek lennujaama rajamiseks.

Samaaegselt lennujaama planeerimisega otsis Justiitsministeerium kohta ka uuele Tartusse rajatavale vanglale. Kuigi 1997. aastal oli Raadi lennunduse plaan veel igati elujõus, kaaluti Tartu vangla ühe tõenäolisema asukohana Raadi lennuvälja (Tartu Postimees (edaspidi TPM) 15.03.1997). Samas toimus Raadil Nõukogude sõjaväest maha jäänud reostuse likvideerimine (TPM 18.07.1998).

1998. aastal eraldas valitsus 1,8 miljonit krooni, et koostada Raadi alale uus üldplaneering (TPM 15.10.1998). Samal aastal tegi Tartu linn otsuse toetada lennundust Ülenurmel, millega riik nõustus. Üheks oluliseks argumendiks sai Raadi reostatus ja seetõttu keeruline kasutuselevõtt. 1999. aastal otsustati lõplikult, et Raadil lennundusega ei jätkata.

5.1.2 ERMi ehitamise periood

Teiseks ja ajaliselt pikimaks etapiks võib pidada ERMi jõudmist Raadile ehk sajandivahetusel alanud hoidlate ehitamist mõisa kõrvalhoonetesse kuni peahoone avamiseni 2016. aastal. 1992. aastal, mil Raadil tegutsesid veel Nõukogude sõjaväelased ning Raadil plaaniti lennunduse jätkamist, tegi toonane vastne ERMi direktor Tõnis Lukas ettepaneku ERMile Raadi asemel mõni teine koht otsida. Koostöös linnaga jõuti Baeri-Liivi-Veski-Näituse kvartalisse Toomemäe taha, kus oli võrdlemisi palju ruumi ning mõned väga kehvas seisus puitehitised (Sirp 11.05.2012).

Mitte kõik osalised polnud aga kesklinna poolt ning ERMi tõeliseks koduks peeti siiski Raadit:

„Siinkohal tuleb märkida, et peaaegu kohe pärast asukohavalikut hakkas seda kahtluse alla seadma ERMi Sõprade Seltsi kogunenud seltskond. Seltsi esimees oli tollane Tartu maavanem Jaan Õunapuu, kes hiljem ka paralamendiliikme ja regionaalministrina toetas pigem asukohta Raadil. Aktiivselt töötas kesklinna asukoha vastu ka ERMi majandusdirektor Ülo Siimets, kuigi enamik muuseumi töötajast eelistas kesklinna kohta.“ Martti Preem (Sirp 11.05.2012)

1993. aastal võitis ERMi arhitektuurikonkurssi Ra Luhse ja Tanel Tuhali kavand „Põhja Konn“. Riiklike kulutuste planeerimisel pandi paika, et ERM ehitatakse valmis pärast kunstimuuseumi uue hoone ehitamist Tallinnasse Kadriorgu. Et KUMU ehitamine venis, Raadil oli lennundusest loobunud ning vanad mõisahooned renoveeriti järjestikku ümber ERMi hoidlateks, kerkis idee viia ERM tagasi koju ehk Raadi mõisasse. 2002. aastal lisati vastav punkt Tartu koalitsioonileppesse ning aasta hiljem kinnitas kultuuriminister Urmas Paet, et ERMi uus peamaja tuleb Raadile (PM 23.07.2003).

2006. aasta alguses avaldati arhitektuurikonkursi tulemused ning algas hoone projekteerimine. Projekteerimine ning Euroopa Liidu fondidest rahastuse küsimine võtsid aastaid aega ning lõpuks tuli Eesti riigijuhtidel vastu võtta otsus ERMi peahoone täielikult riiklike finantsidega üles ehitada. Hoone sai nurgakivi 2013. aasta aprillis (PM 18.04.2013), sümboliseeris 25 aastat pärast pöördelisi muinsuskaitsepäevi, mil nõuti Raadi vabastamist rahvale ja muuseumile:

„Seekord ei ronita okastraadi vahelt ega ole õnneks põhjust kanda ka enam loosungit „Raadi vabaks!”, vastupidi – paika saab Eesti Rahva Muuseumi hoone nurgakivi.“ Riin Alatalu (Sirp 19.04.2013)

Samaaegselt ERMi kavandamisega toimus tervele endisele sõjaväeterritooriumile aktiivne uue kasutuse otsimine. Kiirelt võtsid pika ja laia lennuraja kasutusse motohuvilised – Raadil korraldati nii ametlikke kui illegaalseid kiirendusvõistlusi ja rallisid erinevatele masinatüüpidele. Sellest inspireerituna esines mitmeid arvamusi, et Raadi võiks saada motohuviliste keskuseks ning katsebaasiks.

Ajaleheveergudele jõudis Raadi tihti ka prügiteemadega, eelkõige seetõttu, et ajutiseks ladustamiseks mõeldud lennurada ja avar territoorium on mitmel juhul muutunud püsivaks hoiukohaks. Enim pälvis tähelepanu 2000. aastate lõpus lennuväljale seisma jäänud prügikoristuskampaania Teeme ära! prügi, sest vastutav käitlusfirma pankrotistus ning oli lennurajale kogunud lisaks ka suures koguses muud prügi. Tänapäeval seisavad lennuvälja territooriumil suured rehvhunnikud 2010. aastate keskpaigast, millele oodatakse lahendust kohtuotsusena (21.11.2017).

Pärast lennuvälja mittetaastamise otsuse vastuvõtmist asuti alale ka süstemaatiliselt uusi funktsioone otsima. Tartu linna ja valla ühised planeeringud nägid ette segahoonestuse rajamist, nii et elamute kõrval oleks tugevalt esindatud ka avalikud funktsioonid, teenused, äriettevõtted kui ka tööstus. Avalike teenustena on ERMi ümbrusesse planeeritud nii spaahotell kui jäähall. Suuri ideid on olnud teisigi – alates Lõunakeskusega konkureerivast kaubanduskeskusest Põhjakeskusest kuni vanatehnikamuuseumi, jalgpallipargi ja waldorfkoolini.

„Hüpermarket, puhkekeskus ning eelkõige 100- hektarine tööstuspark – nii kujutab Tartu vallavanem Aivar Soop ette elu Raadi lennujaama territooriumil ning huvilistest ettevõtetest tema väitel puudust ei tule.“ Nils Niitra (PM 11.08.2004)

Tööstuse ligimeelitamiseks asus Tartu vald juba algusaastatel rajama tööstusparki, millele esmalt ennustati suurt edu linnalähedase asukoha ning avarate võimaluste poolest. Seni on tegu olnud küllaltki edutu projektiga – eraettevõtjate poolt arendatud pargid on osutunud oluliselt tulemuslikumaks kui munitsipaalomandis olevad.

„Tartu vallavanema Aivar Soobi väitel on huvi Raadi lennujaama vara vastu nii suur, et ainuüksi möödunud nädalal käisid tema juures kolme ettevõtte esindajad, kes tahaksid Raadil tegelda puidu töötlemise ning autode ostu-müügiga.“ Priit Rajalo (TPM 13.09.2000)

„Linnal ja vallal (Raadi) ei ole kruntide müük seni nii hästi edenenud – ilmselt on asi eraettevõtjate tunduvalt aktiivsemas müügitegevuses. Omavalitsustelt oodatakse pigem toetust detailplaneeringute kiiremaks kinnitamiseks.“ Ilmar Novek (TPM 26.01.2007)

Ühe probleemina põrkusid tööstusparki rajamine ning ka mõned teised arendused maa ja hoonete erastamise keerulistes seadustes. Nimelt olid kõik lennuväljal olevad hooned antud kohalike omavalitsuste omandisse, kuid maa jäetud riigile, mis lõi keerulise olukorra ja

aeglustas igasugust otsustusprotsessi. Teiseks valukohaks Raadi tööstuspargi arendamisel olid kommunikatsioonid, sest näiteks vee- ja kanalisatsioonivõrk oli mõistlik ühendada linna võrguga, kuid sellega ei tulnud piisavalt kiirelt toime.

Tartus pikalt puudu olnud loomade varjupaigale leiti sobiv krunt endises sõjaväe sidekeskuses. Seejuures läks kaitseväele kuuluva territooriumi kasutusõiguse saamine võrdlemisi kiiresti, kuid ka siis pörkuti noore riigi aeglase seadusloomega.

„Tammeoru sõnul pole aga varjupaiga ehituse riigihankekonkursi väljakuulutamine võimalik enne, kui valitsus on kinnitanud hulkuvate loomade püüdmise ja pidamise korra, nagu nõuab loomakaitseseadus.“ Martin Pau (TPM 26.11.2001)

Raadis on nähtud head arenduspaika, sest see asub kesklinnast vaid mõne kilomeetri kaugusel, kuid samas on tegu tühja alaga, kus lähedal pole naabreid, kes häiringute üle kurtma tuleksid. Lennuvälja kaugematesse otstesse on planeeritud nii kompostijaama kui prügipõletusjaama, kuid laiema mõju kartuses hakkasid kurtma paari kilomeetri kaugusel elavad vallaelanikud. Kompostijaama puhul jõudsid ajaleheveergudele ka probleemid keskkonnamõjude hindamisega.

ERMist inspireerituna on Raadile soovitud rajada mitmeid kultuuriasutusi, 2013. aasta valimiste eel räägiti isegi Raadi kultuurilinnakust. Üheks esimeseks ja pikemalt plaanis olnud ideeks oli vanadesse lennuangaridesse vanatehnikamuuseumi rajamine, millel nähti sobivat sünergia ERMiga. Häid koostöö võimalusi ERMiga on nähtud ka soovis Tartu Kunstmuuseum Raadile kolida. Aktiivsed loomeinimesed on avaldanud soovi Raadile Põhjamaades ja Baltikumis ainulaadse filmipaviljoni rajamiseks, kuid nii see kui vanatehnikamuuseum takerdusid rahastusprobleemidesse.

Koos ERMi rajamisega käidi välja hulgaliselt ideid, mida teha seda ümbritseva väliruumiga. Esmaseks ja kõige suuremaks ideeks pakuti vabaõhumuuseumi, kus külastajad saaksid uudistada suitsusauna ja rehitare. Aastatega plaanide suurejoonelisus kahanes ning ka eksperimentaalarheoloogia mõte maeti maha. ERMi valmimisel kujundati uue peahoone ja mõisahoonete vahele pärimuspark, kuid rahanappuses lükati käsitöölise majakeste valmimine edasi.

„Tartu vald ja Eesti Rahva Muuseum (ERM) on ühisel seisukohal, et Raadi mõisa taha võiks rajada lõbustuspargi ja Stockholmi Skanseni eeskujul vabaõhumuuseumi, kus oleksid ka käsitöökojad ja kunstnike ateljeed.“ Vallo Nuust (TPM 24.11.2002)

„Tutvumiskäigu põhiobjektiks saab aga mini-Eesti, mis laieneb Raadi tiikidest lõuna poole mitmekilomeetrise läbimõõduga maa-alal.“ Raik-Hiio Mikelsaar (TPM 22.05.2003)

„(muuseumi ümbruskonda) rajatakse tulevikus temaatilised tegevusalad nagu muistendipargid, eksperimentaalarheoloogia ala jms.“ Peeter Mauer (Sirp 9.04.2009)

„Muuseumi uue peahoone kõrvale rajatakse tulevaks kevadeks teemapark, kus tegutsevad käsitöökojad, toimuvad vabaõhukontserdid ning saab käia perega piknikut pidamas.“ Jaan Olmaru (PM 13.04.2016)

Kesklinna läheduse ja ruumikuse tõttu on enam kui 15 aastat kestnud diskussioon multifunktsionaalse linnahalli rajamisest Raadile. 2000. aastatel oli Tartus suur puudus erinevatest spordisaalidest, mistõttu nähti ühe lahendusena just linnahalli. Esimeseks asukohavalikus oli Puiestee tänava äärne kaitseväe ala, kus kaitsevält ja kaitseministeeriumilt saadi muudatusteks luba, kuid takistuseks muutusid kaitsmist väärivad endine sõjaväe kirik ja maneežid. Linnahalli tarbeks planeeriti seejärel ala ERMi peahoonest üle tee, kuid majanduskriis jättis suurema arenduse pooleli.

„Kuigi linnaplaneerijad on juba pannud paberile Puiestee tänava äärde kavandatava linnahalli asukoha, ei saa hall paika enne, kui oma sõna on öelnud kaitseministeerium ja muinsuskaitseamet.“ Priit Rajalo (TPM 24.09.2003)

Raadi planeerimisel on lisaks avalikele ja ärilistele funktsioonidele olnud selge koht ka elamuehitusel, mille õige mahu leidmine on palju arutelusid põhjustanud. Suurte mahtude puhul heidavad nii linn kui vald üksteisele ette utoopilisust, sest kahaneva elanikkonnaga pole selliseid numbreid kusagilt ennustada. Vallale heidetakse ette ka valglinnastumist, mida linna piiri taha kolimisest kardetakse.

„Kui Raadile ehitame, siis räägitakse valglinnastumisest. Tegelikult me ehitame linnaruumi täis kohas, kuhu linn ei saanud omal ajal areneda, sest lennuväli oli ees. ERMi juurest raeplatsi kõnnib 20 minutiga, Lõunakeskusest jookseb sama ajaga.“ Aivar Soop (TPM 10.05.2011)

2010. aastate keskpaigast on ajaleheartiklites märgata avalikule ruumile keskendumise tõusu. Enim on see seotud ERMi ümbruse korrastamisega ning Rooski tänava rekonstrueerimisega, kuid puudutab ka teisi avalikke funktsioone.

„Raadile tahetakse ehitada filmipaviljon, Waldorfi kooli uus hoone ja vanatehnikakeskus. Kõik need kohad on avaliku või poolavaliku suunitlusega, mistõttu on kvaliteetne ja köitev tänavaruum ka neile oluline.“ Jaan Olmaru (PM 16.04.2014)

5.1.3 Lahtiste valikute periood

ERMi peahoone avati 2016. aasta 1. oktoobril, millega võis lõppenuks lugeda ühe suure peatüki Raadi ajaloos. Järgnevat kaht ja poolt aastat on keeruline üheselt kokku võtta, sest seda perioodi iseloomustab ideede paljususe ning perioodi enda lühidus, mistõttu pole selged suunad veel välja kujunenud. Tegelikult on ideede paljusus kestnud terve taasiseseisvunud Eesti aja, sest ala suuruse tõttu on otsitud terviklikke lahendusi, kuid jäädud hätta nende teostamisega. Eelmisel kahel perioodil kujunes üks suur nimetaja, kuid praeguse aja kohta on seda keeruline öelda, kas selleks saab Arena Tartu, elamuehitus või midagi muud.

Ainsa turismiarendusena on ERMi kõrvale loodud ajutine, viieks aastaks mõeldud tagurpidi maja. Narva maantee äärne vana kruusakarjäär on pärast aastatepikkuseid ideid ja katseid

kujundatud talviseks lumepargiks, kuid suvel teenib vaid ajutiste etenduste või kontsertide asupaigana. Sajandivahetusel ette nähtud suurt spordikompleksi pole suudetud rajada.

„Ammendatud karjääri on kavas rajada suusatajate, tennisemängijate, jalgpallurite ja krossisõitjate rõõmuks väljakuid ja radasid.“ Raimu Hanson (TPM 3.09.2001)

Tulevikku silmas pidades nähakse ühe kindlama projektina lennuvälja idapoolsesse ossa Eesti suurima päikesepargi rajamist. Eesti muuseumide strateegilisel arendamisel on ette nähtud kahe suure ühishoidla rajamist, millest üks võiks kerkida ERMi lähedusse Raadile, et kasutada ära ERMi tiptasemel restaureerimisvõimalusi.

Raadi arengu – ideede paljususe, kuid arendamise raskused – võtab hästi kokku lõik Postimehe juhtkirjast ERMi valmimise eel 2016. aastal:

„Ainus, millest Raadil pole vabas Eestis kunagi puudust olnud, on ideed. Sest ideede teoks tegemisest pole seal peale sügisel ukсед avava Eesti Rahva Muuseumi hoone ette näidata muud midagi.“ PM juhtkiri (PM 25.04.2016)

5.2 Raadi kultuuriline planeerimine

5.2.1 Piirkonna elavdamine

Kultuurilist planeerimist nähakse ühe võtmetegurina ühiskondlike probleemide lahendamisel (Kloosterman, 2014). Raadi pika planeerimisprotsessi puhul tuleb see enim välja ERMi peahoone planeerimis- ja ehitusprotsessis. 2000. aastate keskpaiku, kui otsustati ERMi peahoone rajamine Raadile, oli üheks põhiargumendiks piirkonna mahajäämus ning ERMi võimalus piirkonda elavdada ning töötada nn lipulaeva projektina.

„Raadi asub linnasüdamest vaevalt kahe kilomeetri kaugusel ja ERMi väljaehitamine annab tõuke ka Raadi naaberkruntide ja maa-alade arenguks täpselt samuti, nagu kesklinnas andis piirkonna naaberkruntide arengule kiire tõuke Aura ja avaturu idee elluviimine. See on aga ka kogu Tartu areng.“ Udo Viilukas, ERMi Sõprade Seltsi liige (TPM 25.05.2003)

Hetkel Raadi piirkonda vaadates pole ERMi valmimine selle arengule tormiliselt kaasa aidanud. Enim mõjus uue muuseumihoone rajamine Raadi heakorrale, sest enne rahvusmuuseumi valmimist tegelesid nii linn kui vald ümbruskonnas lagunevate sõjaväehoonete lammutamise, võsaraiumise ning teedehitusega. Juba muuseumihoone ehitamise otsuse tegemisest saati panustati palju prügikoristustalgutele. Linna üheks suurprojektiks kujunes Roosi tänava rekonstrueerimine, mis ühendab ERMi kergliiklejasõbralikult kesklinnaga. Kohalikud elanikud on Roosi tänava positiivselt vastu võtnud.

„Teekond mööda Roosi tänavat annab ülevaate maastiku- ja linnaruumi muutumisest. Julgen endise Raadi elanikuna öelda, et aset leidnud metamorfoos on hämmastav ja selle jätkumist võib aimata edaspidigi.“ – Ester Bardone (Sirp 30.09.2016)

ERMi peahoone ümbruse väliruum sai korda ning inimesed on selle omaks võtnud – piirkonda jagub nii koerajalutajaid, harrastussportlasi, lauatennist mängivaid noori kui ka pikniku pidavaid peresid. Olukord pole nii hea olnud uute arenduste poole pealt, mida Raadile pole soovitud määral tekkinud. Viimasel paaril aastal on ERMi kõrvale kerkinud ainult ajutise turismiattraksioonina Tagurpidi maja ning pikalt kasutust otsinud lennuangaarid on täitunud jalgpallimängijatega. Kõik teised plaanid ja arendused ei ole teoks saanud.

Teise kultuurilise objektina võib nimetada linnahalli või viimastel aastatel konkreetsema nime saanud Arena Tartut. Linnahallist rääkimine hoogustub peamiselt valimiste ajal, mil linnakodanikele lubadusi antakse. Viimastel 2017. aasta kohalike omavalitsuse valimistel oli Arena Tartu rajamine ühe valimisliidu peamine valimislubadus. Kuna ERM loodetud piirkonna elavnemist kaasa ei ole toonud, loodetakse ja lubatakse seda linnahallist, mis peaks koondama nii kultuuri- kui ka spordisõpru.

„Arena Tartu ja perekeskuse rajamine Raadile on Eesti Rahva Muuseumi kõrval piirkonna arengu mootoriks, mille ümber saab kujundada sobivaima linnaruumi innovatiivsetest ja tänapäevastest linnaplaneerimise põhimõtetest lähtuvalt.“
Tanel Tein (TPM 4.10.2017)

5.2.2 Ühiskondlik kasvamine

Ühiskondlikke probleeme saavad kultuuriobjektid lahendada ka mitte ainult füüsiliselt piirkonda elavdades. Spetsiifiliselt ERMi hoone puhul võib rääkida arhitektuuri võimalusest ühiskonna kujundajana. 2006. aasta arhitektuurikonkursi võidutöö „Mälestuste väli“ puhul tekkis ühiskonnas tugev diskussioon töö sobilikkusest, arvestades Eesti ajaloolist tausta. Paljud pidasid ebasobivaks Eesti Rahva Muuseumi võidutööd, mille ideeks on endise lennuraja pikendamine ERMi peahoonega.

„(...) selle sidumine endise lennuväljaga, maandumisraja pikendusena, on mulle vastuvõetamatu: maastikumärgina küll põnev, kuid ideoloogiliselt täiesti aktsepteerimatu.“ Rein Murula (Sirp 20.01.2006)

„Suur tinglik maandumisrada, mis tõuseb Raadi järve suunas, ja selle alla paigutub Eesti Rahva Muuseum. Eelkõige on see nõukogude relvajõudude glorifitseerimine ja siis tuleb midagi muud.“ Kaur Alttoa, kunstiajaloolane (PM 17.01.2006)

Osalt muutus arhitektuurikonkursi tulemus identiteedi ning eestluse küsimuseks. Mitmed töid välja asjaolu, et välismaised arhitektid ei tunneta kohalikku konteksti ning nende töö pole seetõttu sobilik, teised heitsid eestlastest žüriiliikmetele ette suutmatust teha oma tööd.

„Eesti ajalugu mittetundvad välisarhitektid võivad konkursile esitada igasuguseid projekte, kuid Eesti žüriiliikmete poolt on sellise projekti valimine rahvusmuuseumile poliitiliselt vastutustundetu. See on rahvusaadete mõnitamine.“ Karin Hallas-Murula (PM 17.01.2006)

„Võidutöö väljakuulutamisele järgnenud tuliste poolt- ja vastuargumentide keskmes polnud enam niivõrd Eesti Rahva Muuseumi ootused, kuivõrd küsimused, kas meie rahvusmuuseumi oskavad projekteerida välismaalastest arhitektid ning

kas seda üldse võib ehitada Raadile, aladele, kus oli paiknenud Eestit okupeerinud Nõukogude sõjaväe lennubaas. “ Krista Aru (Sirp 28.01.2011)

Võidutöö põhjustas palju poleemikat, kuid teisalt võib öelda, et see pani eestlased rääkima – rääkima neile olulistest tõekspidamistest, ajaloost ning rahvusmuuseumist – asjadest, millest tavaliselt ei räägita ja mille kohta arvamust ei avaldata. Välismaa arhitektide loodud kontseptsioon sundis eestlased rääkima ning osalt aitas uuesti mõtestada ja üle saada teatud Nõukogude ajaga seotud valupunktist.

„Lõpmatuseni võib arutlema jääda, millise osa meie minevikust millisel viisil meie olevikku ja tulevikku integreerimine on kohane, eetiline, maitsekas ja talutav. Või milline aeg on piisav, et rahva ja rahvuse haavad saaksid armistuda. Et kunas võiks hakata nõukogudeaegseid (militaar)objekte samamoodi renoveerima ja uuskasutusse võtma. See on maitse ja sotsiaalse tunnetuse küsimus.“ Postimehe juhtkiri (PM 17.01.2006)

„Võidutöö kohta võib öelda, et see vajab natuke järelemõtlemist. Aga mida rohkem ma selle üle järele mõtlen, seda rohkem mulle tundub, et selles töös on midagi ideeliselt olulist ja võibolla tõesti kehtib see mõte, mida siin väljendati, et see võimaldab keerulisest minevikust õhku tõusta.“ Jaak Aaviksoo, TÜ rektor (PM 17.01.2006)

Kui ühelt poolt tõlgendati ERMi peahoone arhitektuuri kui ausammast Nõukogude lennuväljale, siis teisalt leiti, et hoone võiks mõjuda mälestusmärgina möödunud ajale. Hoone kuju otsustanud ja ajalehtedes arvamust avaldanud inimestel on valdavalt kõigil omad mälestused Nõukogude Liidus elatud ajast. Noorema põlvkonna teadmised sellest ajast pärinevad vaid vanemate räägitud juttudest ja koolis õpitust, mistõttu tekitab ERMi peahoone hea võimaluse neid aspekte seletada. Seejuures ei räägi hoone enda eest, vaid sellega peavad kaasas käima selgitused nii nooremale põlvkonnale kui välismaistele turistidele.

„Lennuväljamotiiv on ka välismaalastele mõeldud, teisalt, nõukogude aega tuleb niikuinii tugevamalt eksponeerida. Sellele tuleb rõhuda ja see on varsti kaugel ajalugu ka eestlastele.“ Pertti Pyhtilä, Soome Instituudi kultuurisekretär (PM 17.01.2006)

Võidutöö pooldajad tunnustasid välismaiseid arhitekte, seades kahtluse alla, kas Eesti arhitektid ühiskonda valitsevate tõekspidamiste tõttu nii julge ja tulevikku vaatava lahendusega oleksid üldse suutnud välja tulla.

„Võidutöö kohta ütleksin, et võibolla see peakski tulema kuskilt kaugemalt, et olla vaba eestlastele omastest hirmudest või negatiivsetest tunnetest, mis on jäänud nõukogude ajast ja seotud lennuväljaga. Et näha selles, mis siia on maha jäetud, uut võimalust edasi lendamiseks. Ma arvan, et eesti arhitektidel oleks olnud raske niisuguse ideega välja tulla.“ Margit Musto, Eesti Arhitektide Liidu president (PM 17.01.2006)

5.2.3 Vanem arhitektuuripärand

Vanemast ruumipärandist on Raadi piirkonnas märgiliseim Raadi mõisakompleks, mille taastamistööd algasid juba Nõukogude lõpuaastail, kuid mis Eesti taasiseseisvumisel rahapuudusel pooleli jäid. Sellest ajast peale on pidevalt mõisa ümber keerelnud arutelud, kas, mida ja mis eesmärgil taastada. 1990. aastatel see ajalehtedes eriti ei kajastunud, kuna valdavalt käis diskussioon lennuvälja taastamisest ning ERMi uue hoone ehitamine pidi toimuma kesklinnas. 1998. aastal andis ERMi direktor ülevaate, et *ERM haldab endiselt Raadi ala* (Sirp 3.04.1998), kuid olukorra tegi keeruliseks maadetagastusprotsess, milles Tartu ülikool endise omanikuna mõisaalasid tagasi taotles.

Raadi mõis on paljudele tartlastele teatud eristaatuses ning selle taastamise soovis võib tõmmata paralleele kivisilla tulise taastamissooviga. Taastamisest kirjutades rõhutakse endisaegsele hiilgusele ning meenutustele Raadist kui linnalähedasest pargist, kuhu nädalavahetusel kogu perega väljasõite tehti või klassiekskursioone korraldati.

„(...) näiteks minu vanaema fotokogus on pildid Raadil veedetud piknikupäevast. Ja piknikule tuli mu vanaema Lohusuu kihelkonnast Tammisspää külast, mitte Tartust.“ Tiit Sild (Sirp, 18.02.2011)

Enamasti jäävad sellised meenutused ja mineviku teatav idealiseerimine vaid abstraktsele tasandile. Soovist mõis taastada ei selgu, mis funktsiooniga see olema peaks. Mitmed soovisid küll mõisa peahoone taastamist ERMi näitustemajaks, kuid selle mõtte laitsid muuseumitöötajad maha, kuna mõisahoonet ei sobi muuseumiks ning tegelikult nähti seda ka kahe sõja vahelisel ajal vaid ajutise lahendusena.

„(...) juba 1920. aastate algul räägiti, et Raadi mõis ei sobi hästi Eesti Rahva Muuseumi hooneks, sinna kolimist võeti kui ajutist lahendust.“ Sander Silm (TPM 22.04.2002)

Edumeelsemad linlased, poliitikud ja ärimehed on aeg-ajalt pakkunud mõisahoonetele ka üksikuid kasutusvõimalusi. 1990. aastate keskpaigas sumbus hotelli rajamine ettevõtjate huvi puudumisse. Hiljem pakuti hoone taastamise eesmärgiks ainulaadse baltisaksa ja mõisakultuuri muuseumi rajamist, mida kusagil mujal ei eksisteeri, kuid seegi ei leidnud suuremat poolehoidu, liiatigi leiti, et selleks on õige aeg mööda läinud, kuna pole enam kedagi, kellelt infot koguda. Viimastel aastatel on mõisa pakutud Tartu Kunstimuuseumile. Idee pooldajad rõhuvad mõisa viimaste omanike Liphartide suurele kunstikogule ning sünergiale, mis kahe muuseumi kõrvuti asetsemisest tekib. Samas ei meeldi see mõte Kunstimuuseumi juhtidele.

„Tartu kunstimuuseumile Raadi lossi pakkumise peale vastas aga muuseumi direktor Reet Mark, et on sellise mõtte vastu. Seda enam, et otse kesklinnas, Vabaduse puiestee ääres tehakse detailplaneeringut Tartu kunstimuuseumi ja Tartu linnaraamatukogu ühise hoone ettevalmistamiseks.“ Jüri Saar (TPM 21.11.2008)

Mõisa peahoone varemete väga kehva seisuga tõttu on mõnede asjatundjate poolt paremaks peetud hoonet mitte taastada, sest tegu oleks sisuliselt uue hoone ehitamisega, millel ei nähta

mõtet. Samas leidub ka arvamusi, mille kohaselt pole sellist varemeis seisvat hoonet üldse mõtet säilitada, seda enam, et Eestis leidub palju paremas seisukorras mõisaid.

„Tänapäevane Raadi mõisa hoonestik, eriti õu, ei meenuta üldse endist ilutsevat mõisat. Seega tuleks endise mõisa varemed buldooseriga tasa ajada ja selle kohale ERMi peahoone püstitada.“ Aleksei Peterson (PM 17.01.2006)

Eelneva põhjal võib öelda, et rahvas juhindub peamiselt oma tunnetest ja mälestustest, mistõttu on avaldatud arvamused emotsionaalsemad ning rõhutavad mõisa taastamise tähtsust selle taastamise pärast, mitte laiemas pildis toimiva üksusena. Eksperdid on enamasti suutnud Raadi mõisahoonet taastamisel näha seda üldisemas kontekstis ning otsinud sellele ka uusi kasutusviise. On hea tõdeda, et eksperdid ja otsustajad pole pimesi kaasa läinud mõisa taastamise mõtetega, vaid pööravad tähelepanu ka väärtustele ning kasutusotstarbele (Jagodzinska *et al.*, 2015).

5.3 Sotsialismiaegse ruumipärandiga toimetulek

5.3.1 Nõukogude lennuväli ja Eesti Rahva Muuseum

Raadi kontekst sotsialismiaegset ruumipärandit silmas pidades erineb oluliselt kesklinnades olnust. Kui kesklinnades jäi Nõukogude ajast maha palju monumente, väljakuid ning keskviimuga seotud hooneid (Gerlach, Kinossian, 2016), mida inimesed igapäevaselt nägid ja kasutasid, siis Raadi oli suletud piirkond, kuhu tavakodanikul asja ei olnud. Raadil ei olnud hooneid, mida saanuks siduda valusate kogemustega ülekuulamistelt või mis oma toretseva arhitektuuriga sümboliseeriks võõrvõimu.

Ajaleheartiklite põhjal võib öelda, et peamiselt on Raadi puhul kasutatud taastähtsustamist (Czepczynski ja Sooväli-Sepping, 2016) ehk endisele sõjaväelennuväljale kui Nõukogude võimu sümbolile anti uus funktsioon ja tähendus Eesti Rahva Muuseumi asupaigana. Argumentatsioonis seda otseselt sellisel kujul ei esine, pigem rõhutakse ERMi koju tagasi jõudmisele ja enne teise maailmasõja aegse olukorra taastamisele, mitte sotsialismiaegse lennuvälja kustutamisele. Raadile on antud rahvuslik tähendus, mis Hughes'i (2007) kohaselt Eestile, küll Tallinna näitel, väga tavaline pole.

„Muuseum läheb Raadile koju tagasi. Mitte nullist end üles ehitama, vaid sinna, kus tema algne mõte on teda kogu aeg hoidnud.“ Karin Bachmann (TPM 5.03.2012)

Teise, vahest isegi olulisema argumendina, tuuakse diskussiooni praktilisuse tegur. Peamiselt mainitakse Raadil olevat avarust ning vaba ruumi võrreldes Toomemäe krundi kitsikusega, kus kardeti liiklus- ja parkimisprobleeme. Avaruses ja rangete planeerimisreeglite puudumises nähti Raadi eelist ka Toomemäel paiknevate muinsuskaitsealuste hoonete ees. Oluliseks Raadile peahoone rajamise põhjuseks muutusid 2000. aastate alguses mõisa kõrvalhoonetest renoveeritud ERMi hoidlad, sest muuseumi parema toimimise jaoks on vajalik teadurite lähedalolek kogudele.

„Siiski märkis minister kesklinna krundi miinusena asjaolu, et muuseumihoonele jääks ette mitu ehitismälestisena kaitse all olevat maja. (...) Samas on asukoht

südalinnas ka krundi miinus, sest bussid ja autod peavad muuseumini pääsemiseks sõitma kitsukesti tänavaid pidi, ka võib osutuda probleematiliseks nende parkimine.“ Jüri Saar (TPM 5.05.2003)

„(...) Eesti Rahva Muuseum on alustanud Raadil tööd juba eelmisel iseseisvusajal ja praeguse põlvkonna ülesanne on alustatud jätkata. Raadil saavad tänavu valmis hoidlad varade hoidmiseks, restaureerimiseks ja uurimiseks. Valminud on infrastruktuur ja suures osas pargiteed ja haljastus. (...) Raadil on hästi korraldatav parkimine nii külastajaid vastu võttes kui ka ürituste ajal. Udo Viilukas (TPM 25.05.2003)

„Tehti hädainvesteering (hoidlate rajamine), mis pööras lõplikult otsustamise Raadi kasuks ning uue hoone projekt kesklinnas vajus unustuse hõlma. Siin ei saa rääkida mingist asukoha demokraatlikust otsustusprotsessist.“ Enriko Talvistu (Sirp 8.02.2011)

„Minu enda jaoks sai see küsimus vastuse juba siis, kui Raadile ehitati Eesti Rahva Muuseumi hoidlad. Teadurid peavad ikka viibima oma objektide juures, mitte kontoris.“ Kaur Altoa (TPM 19.06.2003)

Praktilisusest lähtus ka algne plaan rajada Raadile tsiviillennuväli, mille juures polnud kordagi juttu ruumipärandi mõtestamisest. Hiljem, pärast ERMi uue peahoone arhitektuurikonkurssi võidutöö avaldamist 2006. aastal toodi ühel korral vastav seotus välja.

„Esile tõusis ratsionaalsus - okupatsiooniväest maha jäetud väidetavalt Euroopa vägevaimat lennurada oleks patt olnud niisama vedelema jätta.“ Olev Suuder (TPM 5.06.2003)

„Kas võidutöö on mälestusmärk okupatsioonile, nagu kõlab kõige kibedam etteheide? Aga alles see oli, kui kaaluti võimalust sõjalennuväli kasutusele võtta ja seal Eesti majanduse huvides tarmukalt tegutsema hakata. Olnuks ehk seegi okupatsiooni ülistamine?“ Postimehe juhtkiri (PM 23.01.2006)

5.3.2 Raadi memoriaal

Oluline nõukogudeaegne sümbol Raadi piirkonnas on II maailmasõjas hukkunute memoriaalkompleks Raadi järve kaldal. Erinevalt laialt levinud praktikast pärast võimu vahetust soovimatud monumendid kiirelt eemaldada (Light, 2004) Raadil seda ei tehtud. Peamiselt võib põhjuseks pidada memoriaali perifeerset asukohta ehk see asub kesklinnast ja teistest tihedalt külastatavatest kohtadest eemal pargi varjus. Osaliselt võis oluliseks saada ka memoriaali olemus, see tähendab, et tegu polnud Lenini või Stalini kujuga, mis tavaliselt esimesena linnaruumist eemaldati (Czepczynski, 2010).

„Tartus ei asu mälestusmärk ka kohas, kus see kedagi segaks või põhjustaks rahvuslikul pinnal konflikte.“ Urmas Kruuse (TPM 6.05.2010)

Erinevad eestimeelsed organisatsioonid ja ühendused on aastate jooksul nõudnud monumendi teisaldamist. Seni puudub aga kindel arusaam, kas tegu on haua ning selle tähisega või mitte. Tegu on ajaloomälestisega, mistõttu on asjaga tegelenud ka muinsuskaitseamet, kes

„ei pidanud taotlust põhjendatuks, sest leidis, et memoriaalansambel on kunstiliselt heal tasemel näide nõukogude aja monumentaalkunstist ja kannab endas ajastu arusaamu langenute mälestuse jäädvustamisest.“ Kaspar Koort (TPM 5.07.2017)

Arvatavasti pole Raadi monumendi ümberpaigutamine olulise teemana arutluse all olnud ka seetõttu, et lahkkelisid selle ümber on olnud vähe. Tartu Postimehe kajastused 9. mai pidustustest on igal aastal väljendanud rahumeelsust ning konflikte pole otsinud ka eestimeelsed.

„Punamonumendi vastast meeleavaldust korraldava Veiko Rämmeli sõnul ei ole rahvuslased mitte niivõrd Raadi monumendi vastu, vaid sellel asuva Eesti rahvast mõnitava mälestustahvli vastu. «Nõukogude väed mitte ei vabastanud Tartut, vaid asendasid ühe okupatsiooni teisega,» rõhutas Rämmel.“ Tiit Reinart (TPM 6.05.2010)

Ainsa tõsiselt monumendi vastase seisukohaga on ajaleheveergudele jõudnud toonane ERMi direktor Tõnis Lukas, kes pärast ERMi peahoone valmimist avaldas selget vastumeelsust memoriaali asukoha üle Raadi kaldal ning ERMi vahetus läheduses. Samas on ERMi teadur Kristel Rattus näinud monumendis võimalust muuseumil rahvaga suhelda ning mõista

„ERM on eesti rahva ajalooteadmise ja -väärtuste kandja ning minu vaatevinklist ei sobi punamonument ERMi territooriumile ja ajaloolise hoone vastaskaldale. (...) Selline okupatsiooni mälestusmärk on meie vaba iseolemise ning meie kultuurilise ja poliitilise iseseisvuse üle irvitamine.“ Tõnis Lukas (TPM 5.07.2017)

„Siinsamas Raadi pargis on Tartu linna punamonument, mis kõik need meeleolud igal aastal 9. mail meie õuele toob. Ma arvan, et nende inimeste ärakuulamine on ERMi ülesanne küll. Nõukogude aja tajumise viise käsitleme ka oma uuel näitusel.“ Kristel Rattus (PM 30.09.2016)

Raadi memoriaali ümber toimunu näitlikustab hästi üht planeerimise raskust ehk levinud arusaama: „kuni tegu pole minu „tagaaiaga“, seni see mind ei puuduta“. Linnaäärses asukohas ei mõjunud memoriaal mitukümmend aastat häirivalt, sooviti vaid ajakohaseid selgitavaid tekste. Raadi piirkonna tähtsuse tõusuga ning ERMi kui rahvusliku sümboli kolimisega Raadile muutus osati ka vaade memoriaalile ning selle tähendusele Raadil.

5.3.3 Sotsialismipärand ja turism

Ruumipärandi üks kasutus- ja kohanemisviise on turism. Raadil pole sotsialismiaegse ruumipärandi turismiobjektiks muutmisele rõhku pööratud, kuigi giidide arvates on huvi olemas. Üheks põhjuseks võib pidada eestlaste väikest huvi tumeturismi vastu, mis tähendab, et puudu on nii pakkujatest kui kohalikest huvilistest.

„Turistid tahavad kesklinna ja Toomemäe kõrval näha ka Raadi endist sõjaväelinnaosa.“ (TPM 2.12.1997)

„Tartu Raadi sõjaväelinnak lammutati maha, kuigi see võiks olla turismiattraksioon. Kui Tartut külastanud sakslased seal käisid, vaimustusid nad

silmanähtavalt. Eks probleem ole ka selles, et kui eestlane ise ei tarbi seda elamust, siis ei oska ta seda ka teistele pakkuda.“ Jane Jakobson (PM 23.08.2014)

Teisalt võib olla roll ka koha olemusel, sest Raadi oli tavainimesele suletud kant ning sõjaväest ei jäänud pärast selle lahkumist järgi väga suuri ja märgilisi hooneid nagu seda on Bukarestis suureks turismiobjektiks kujunenud võimupalee (Light, 2001). Nii ei tekkinud eestlastel Raadiga seotud nostalgilisi tundeid, mis inimesi Raadile kutsuks, ega märkimisväärset huvi tühjalt seisva suure lennuraja vastu. Võib spekuloida, kas inimeste huvi oleks olnud suurem, kui lennuraja kõrval oleks saanud eksponeerida suurt sõjaväelennukit ja erinevaid rakette. Üks sarnane mõte käidi välja pärast eitavat otsust ERMi rahataotlusele Euroopa Liidu turismifondist.

„Lennundusmuuseumi hoopis sinna (Raadile) kolida? Endine sõjaväelennuvälja lennurada ja angaarid aitaksid muuseumile luua loomuliku taustsüsteemi ja ekspositsioonipinna. Isegi Brüsseli taevamanna võiks siis jälle Raadile tee leida, sest hävituslennukite eksponeerimist võidakse juba turismimeetmete alla liigitada.“ Anti Poolamets (PM 9.04.2012)

Tagantjärele võib spekuloida erinevate variantide üle, kuid kuna suurem enamik Nõukogude sõjaväe poolt mahajäetud hooneid on lammutatud, saab eksponeerida vaid lennuradu ning säilitatavaid kaponiire. Varem oleks olnud võimalus administratiivhoonete kasutamine ekspositsioonideks ning elamusturismiks, sest põnevaid ja eriskummalisi lugusid Raadi ja sõjaväe tegemiste kohta on palju (näiteks Raadi järve põlemine või lennuõnnetused).

Kokkuvõte

Sotsialistliku võimu kokkukukkumisest on möödas peaaegu 30 aastat, mille jooksul on taas üles ehitatud mitmed rahvusriigid. Taasiseseisvumisele eelnenud poole sajandi pikkune okupatsioon oli Ida-Euroopa rahvastele valus ning raske kogemus, millega leppimine võtab kaua aega. Üheks osaks leppimisest ja leppimatusest on sotsialistlikud sümbolid linnaruumis, mida inimesed oma igapäevaelus näevad ja kogevad.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oligi teada saada, milline on olnud planeerimise arengulugu alates Eesti taasiseseisvumisest Raadi piirkonnas, mis hõlmab endas nii mõisa kui sõjaväelennuvälja ruumipärandit.

Viimase 30 aasta jooksul võib Raadi planeerimisel tähendada kolme etappi, millest kahel on selge üks, n-ö suur nimetaja. Esimesel kümnendil oli märksõnaks lennuvälja kasutuselevõtt oma algupärasel eesmärgil ehk lennunduseks. Tegu oli eelkõige majandusliku lähenemisega olemasolevale infrastruktuurile. Sellele järgnevad ligi 16 aastat oli Raadi arengu peamiseks suunaks kultuur ja ajalugu ehk Eesti Rahva Muuseumi rajamine – esmalt selle hoidlate, hiljem peahoone näol.

Paralleelselt ERM rajamisega on toimunud elav diskussioon selle üle, mis Raadi endise sõjaväelennuväljaga veel teha ning millises suunas ala tulevikus arenema peaks. Erinevad arendusideed on põrkunud noore riigi seaduste puudulikkusega ning mitmed lubadused on olnud mõjutatud valimiste tsüklilisusest ning majanduse tõusu- ja langusaastatest. Selgusetuse perioodiks võib nimetada ka kõige viimast, pärast ERMi valmimist alanud perioodi, mil ühte selget arendussuunda pole veel tekkinud ning erinevaid ideid on jätkuvalt palju.

Lähenedes Raadi planeerimise protsessile kultuurilise planeerimise ja pärandi planeerimise vaatevinklist, oli ERMi peahoone Raadile rajamise üheks argumendiks mahajäänud piirkonna elluäratamine. Osaliselt võib eesmärgi ka täidetuks lugeda, sest Raadi on varasemast oluliselt rohkem linnarahva teadvuses ning ala on heakorrastatud, kuid oodatud arendusi ERMi kõrvale veel tekkinud pole ning Raadist pole kujunenud korralikult funktsioneerivat piirkonda.

Rahvusvaheliste arhitektide poolt loodud ERMi peahoone sidus Eesti ühe rahvussümboli Nõukogude lennuvälja maandumisrajaga. Sellise arhitektuurse lahendusega kaasnes ühiskonnas suur arutelu vastuoluliste sümbolite kasutamisest ning mineviku tõlgendamisest. Lõpplahendus polnud ette ennustatav, kuid diskussiooni teket võib pidada üheks positiivseks kultuuriasutuste planeerimise näiteks.

Analüüs näitas, et Raadi sõjaväelennuväljal sotsialismiaja ruumipärandi kui sellisega otseselt tegeletud pole, pigem on see toimunud teiste planeerimisprotsesside kaudu. ERMi tagasi Raadile viimisega on alale antud senise suletud sõjaväepiirkonna asemel Eesti rahvale oluline, rahvuslik roll. Sellist protsessi võib nimetada ala taastähtsutamiseks.

Seni pole Raadil asuvale sotsialistlikule ja militaarpärandile turismifunktsiooni antud, kuigi välismaiste näidete puhul on see üks võimalustest, kuidas nii sise- kui ka väliturismi arendada ja eelneva olukorraga leppida. Samas annab Raadil tänaseni seisev teisele maailmasõjale pühendatud memoriaal aimu tõsiasjast, et linna äärealadel pole sotsialistlikud sümbolid nii

valusad kui kesklinnas. Raadi planeerimise ajalugu näitlikustab ka fakti, et äärelinnas pole vana kaotamise ja uue loomisega nii kiire kui kesklinnas.

Raadi piirkonna areng taasiseseisvunud Eestis näitab, et suurte alade arendamine pole lihtne protsess. Juriidilise poole pealt ei soodusta uusi arendusi ala asumine mitmes erinevas omavalitsuses ning aeglane seadusloome. Raadil on väga olulisel kohal nõukogudeaegne ruumipärand, millega toimetulekuks õigete suundade ja tegevuste leidmine on tervet ühiskonda hõlmav keeruline protsess.

Planning Soviet heritage – case study of Raadi city district in Tartu

Madli-Johanna Maidla

Summary

Historical marks in cities and in the consciousness of society are important factors for urban planners. The planning process is made difficult by controversial symbols from the past because different people have varying levels of understanding and tolerance regarding sore subjects. For post-socialist countries, one of these subjects is Soviet heritage.

In recent decades, a number of studies have been conducted to research how different cities and countries have been coping with Soviet heritage. For example, Czepczynski and Sooväli-Sepping (2016) propose four different practices: de-communization, de-sacralization, re-signification and individualization. There are also many case studies, for example about changing street names (Light, 2004) or using heritage as a tourism attraction (Czepczynski, 2010).

The case study comes from Raadi where the previous manorial estate and the military airport area form an unusual case with Soviet heritage and national perspectives. The Raadi area served as the land for a manorial estate for centuries, until after the First World War, when Estonia gained independence and nationalised all manorial lands. During the interwar period, the main house of Raadi manor was used as the exhibition hall of the Estonian National Museum. After the II WW, Raadi area was developed as an important Soviet military airfield. In the beginning of the 1990s, the Soviet military left Estonia and Raadi area had no purpose anymore, so the difficult planning process started.

The aim of Master thesis is to find out how the planning discussion regarding the planning of Raadi manor and the former military airfield has developed from 1991 when Estonia re-established its independence. There were three research questions raised:

- What stages can be distinguished from the planning process of Raadi during the last 30 years?
- How have the heritage and cultural planning principles practised elsewhere in the world been used in Raadi?
- How has the planning process dealt with the heritage of the socialist era referring to the previous regime?

To understand the context of the post-socialist time period and to find out how the planning discussion has developed, there were approximately 800 newspaper articles analysed from the year 1991 onwards. Articles originate from the daily newspapers Postimees and Tartu Postimees (local newspaper) and the weekly cultural newspaper Sirp. Media analysis was conducted with the directed content analysis.

The last 30 years in the planning history of Raadi can be divided into three periods. During the first decade, the main idea was to build a civilian airport from the old military airfield. After dismissing the idea to restore the airport at the end of the 1990s, there have been a lot of

new ideas to develop Raadi, but most of them have failed due to legal or financial circumstances. The only idea that has survived all difficulties is the return of the Estonian National Museum to Raadi. The museum was opened in 2016, after which there haven't been any big development changes in the Raadi area.

Building the Estonian National Museum in Raadi was mainly driven by practical reasons but the process also incorporated ideas to liven up the area and to cover the old Soviet airfield with national symbolism. The former has not come to fruition as there are no bigger investments in the Raadi area at this point. The only change in the physical landscape is mainly “cosmetical” – the outdoor space around the museum and the connections with the city centre have been reconstructed and well maintained.

The main idea of building the Estonian National Museum at Raadi was not about fighting Soviet heritage, but rather applying practical reasoning to vacant land and to return the museum to its former home. Nonetheless, re-signification of the former Soviet airfield accompanied the planning and building process.

Tänuavaldused

Minu suurim tänu kuulub juhendaja Kadri Leetmaale, kes alates teema valikust kogu tööprotsessi jooksul väärt nõuga abiks oli. Suur tänu ka abivalmitele sõpradele ja pereliikmetele, kes töös pedantselt kirja- ja loogikavigu taga ajasid ning lootust ei kaotanud. Aitäh teile!

Kasutatud kirjandus

Aljas, A., 2010. Eesti Rahva Muuseumi uue hoone arhitektuurivõistlus. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 290.

Bachmann, K., 2006. Mental pollution of the place – case study Raadi. Master's Thesis in Urban Studies. Academy of Arts, Tallinn.

Berger, A. A., 2000. Media and communication research methods: An introduction to qualitative and quantitative approaches. Sage Publications, Thousand Oaks, 295 p.

Coad, J., 2015. The reuse of war-damaged and redundant naval buildings. In: G. Perbellini (Editor), Scientific Bulletin. Volume 66/67. Europa Nostra, pp. 85-104.

Cochrane, A., 2006. Making up meanings in a capital city: power, memory and monuments in Berlin. *European Urban and Regional Studies*, 13(1): 5–24. DOI: 10.1177/0969776406060827

Czepczynski, M., 2010. Interpreting post-socialist icons: from pride and hate towards disappearance and/or assimilation. *Human Geographies*, 4(1): 67-78

Czepczynski, M., Sooväli-Sepping, H., 2016. From sacrum to profanum: reinterpretation of communist places of power in Baltic cities. *Journal of Baltic Studies*, 47(2): 239-255. DOI: 10.1080/01629778.2015.1102154

De Franz, M., 2018. Tourism marketing and urban politics: cultural planning in a European capital. *Tourism Geographies*, 20(3): 481-503. DOI: 10.1080/14616688.2017.1354392

Dixon, M., 2010. Gazprom versus the Skyline: Spatial Displacement and Social Contention in St. Petersburg. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(1): 35-54. DOI:10.1111/j.1468-2427.2009.00871.x

Eesti Keele Instituut, 2019. Eesti keele seletav sõnaraamat, www.eki.ee/dict/ekss/ (vaadatud: 25.05.2019)

Euroopa Komisjon, 2019. Supporting cultural heritage. Euroopa Komisjoni veebileht, ec.europa.eu/culture/policy/culture-policies/cultural-heritage (vaadatud: 29.03.2019)

Euroopa Liit, 2019. European Year of Cultural Heritage. Euroopa Liidu veebileht, europa.eu/cultural-heritage/european-year-cultural-heritage_en (vaadatud: 29.03.2019)

Gerlach, J., Kinossian, N., 2016. Cultural landscape of the Arctic: 'recycling' of soviet imagery in the Russian settlement of Barentsburg, Svalbard (Norway). *Polar Geography*, 39(1): 1-19. DOI: 10.1080/1088937X.2016.1151959

Gomes, C., 2015. What is to be done? Lenin is still around, leninisstillaround.com/2015/09/01/what-is-to-be-done/ (vaadatud: 16.04.2019)

Hess, D. B., Pae, T., (2019). Militarization of Tartu During the Cold War: A Large Soviet Air Base Dominates a Small Estonian Town. In: R. Brook, M. Dodge, J. Hogg (Editors), *Cold War Cities: Spatial Planning, Social Politics and Cultural Practices in the Era of Atomic Urbanism, 1945-65*. Routledge, London. In press.

Hosagrahar, J., 2018. A History of Heritage Conservation in City Planning. In C. Hein (Editor), *The Routledge handbook of planning history*. Routledge, New York, pp. 441-455.

- Hughes, C. F., 2007. The Influence of Ethnicity and Nationalism on Soviet and Post-Soviet Urbanization in Tallinn, Estonia and Kazan, Russia. *Geography Honors Projects*, 12.
- Jagodzinska, K., Purchla, J., Sanetra-Szeliga, J., Niedźwiecki, P., Tylus, K., Thys, C., Vandersande, A., Van Balen, K., Van der Auwera, S., Verpoest, L., 2015. The Cultural Heritage Counts for Europe Report. CHCfE Consortium, Krakow. 295 p.
- Jassen, J., Luiten, E., Renes, H., Rouwendal, J., 2014. Heritage planning and spatial development in the Netherlands: changing policies and perspectives. *International Journal of Heritage Studies*, 20(1): 1-21. DOI: 10.1080/13527258.2012.710852
- Kalmus, V., Masso, A., Linno, M., 2015. Kvalitatiivne sisuanalüüs. samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys (vaadatud: 18.04.2019)
- Kinossian, N., 2012. Post-Socialist Transition and Remaking the City: Political Construction of Heritage in Tatarstan. *Europe-Asia Studies*, 64(5): 879-901. DOI: 10.1080/09668136.2012.681270
- Kloosterman, R. C., 2014. Cultural Amenities: Large and Small, Mainstream and Niche—A Conceptual Framework for Cultural Planning in an Age of Austerity. *European Planning Studies*, 22(12): 2510-2525. DOI: 10.1080/09654313.2013.790594
- Laherand, M.-L., 2008. Kvalitatiivne uurimisviis. OÜ Sulesepp, Tallinn, 384 p.
- Leetmaa, K., Tammaru, T., Hess, D. B., 2015. Preferences Toward Neighbor Ethnicity and Affluence: Evidence from an Inherited Dual Ethnic Context in PostSoviet Tartu, Estonia. *Annals of the Association of American Geographers*, 105(1): 162-182. DOI: 10.1080/00045608.2014.962973
- Light, D., 2001. 'Facing the future': tourism and identitybuilding in post-socialist Romania. *Political Geography*, 20: 1053–1074.
- Light, D., 2004. Street names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography*, 30: 154–172. DOI: 10.1016/S0305-7488(02)00102-0
- Light, D., Young, C., 2010. Reconfiguring socialist urban landscapes: the 'left-over' spaces of state-socialism in Bucharest. *Human Geographies*, 4(1): 5-16.
- Lyman, R., 2017. Political Rage Over Statues? Old News in the Old World. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2017/08/17/world/europe/european-monuments-statues-communism.html> (vaadatud: 24.05.2019)
- M/S Maritime Museum of Denmark, 2019. The Architecture. <https://mfs.dk/en/the-museum/the-architecture/> (vaadatud: 23.05.2019)
- Museum of the Occupation of Latvia, 2019. Our Future. <http://okupacijasmuzejs.lv/en/our-future/> (vaadatud: 23.05.2019)
- Piirimäe, H., 2010. Raadi mõis Tartu Ülikooli teenistuses. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 88–89.
- Praust, V., 2015. Raadi mõis. Eesti Mõisaportaali, www.mois.ee/tartu/raadi.shtml (vaadatud: 15.04.2019)
- Preem, M., 2012. Miks ikkagi on ERMi hoone siiani ehitamata? *Sirp*, nr 19.

Raukas, A., 2010. Tartu Raadi sõjaväelennuvälja sünd ja kuulsusetu lõpp. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 204–205.

Rosenberg, T., 2010. Raadi varasest minevikust. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 28–29.

Siimets, Ü., 2010a. Raadi tagastamine Eesti Rahva Muuseumile. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 230.

Siimets, Ü., 2010b. Sõjakahjud Raadil. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 193.

Sild, M., Madisson, S., 2010. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts toimetab Raadil. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 204.

Sirayi, M., 2008. Cultural Planning and Urban Renewal in South Africa. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 37(4): 333–344. DOI: 10.3200/JAML.47.4.333-344

Tomps, F.-A., 2012. Muuseum – museion, muusade tempel Raadile. *Sirp*, nr 21.

Valme, V., 2018. Vestlusring „Toimetulek keeruka pärandiga“. ERRi kultuuriportaal, kultuur.err.ee/836243/err-ee-video-vestlus-keeruka-parandiga-toimetulekust (vaadatud: 16.04.2019)

Winston, G., 2016. Polish City Refuses to Remove Communist-Era Monument. *War History Online*, <https://www.warhistoryonline.com/featured/polish-city-refuses-remove-communist-era-monument.html> (vaadatud: 24.05.2019)

Õunapuu, P., 2010. Eesti Rahva Muuseum Raadil. Raamatus: Ü. Siimets, S. Madisson, J. Liiv (koostajad), Raadi raamat: pildid sündinud asjadest. Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, Tartu, pp. 104–106.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Madli-Johanna Maidla

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Sotsialismiaja ruumipärandi planeerimine Tartu Raadi linnaosa näitel“,
mille juhendaja on Kadri Leetmaa

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Madli-Johanna Maidla

27.05.2019